

TEOL INFORMATION

Nr. 72 september 2025

KØBENHAVNS UNIVERSITET
DET TEOLOGISKE FAKULTET

Nyt om teologisk forskning og fakultetsliv på Københavns Universitet

Siden sidst – og nu for sidste gang af dekan, professor, dr.theol. Carsten Selch Jensen	3
Kvindelige medicinere på mission Om lægemptionærer i 150-året for kvinders adgang til universitetet af lektor, dr.theol. Tine Reeh	6
Athanasios' undsætningsaktion. Historien om hvordan Nikæa-konciliet blev økumenisk af stud.theol. Jakob Benedikt Juul Pedersen	10
Grundtvigs Manuskripter Online. Maskinlæring og menneskeligt skøn af adjunkt, ph.d. Nanna Eva Nissen og lektor, lic.theol. Kim Arne Pedersen	14
En mosaik af historiske brudstykker. Samtaler om studieturen til Rom af stud.theol. Ida Margrethe Aagaard Holm og stud.theol. Christian Malund Jalk	18
Troens musik. Liturgisk sang mellem tradition og nyskabelse af lektor emeritus, ph.d. Christian Troelsgård	22
Tavse Maria og larmende kvinder. Et prisbelønnet speciale om feminitet og moderskab af cand.mag. og cand.theol. Sarah Elizabeth Clement Toftager	26
At spise sig til forening med Gud. Et ph.d.-projekt om nadverforståelser i skolastikken af ph.d.-stipendiat Peter Buch Hvarregaard	30
Et kierkegaardsk perspektiv på moralsk skade af ph.d.-stipendiat Anna Ravn Mortensen	34
Programmer for Teologisk Forening og Søren Kierkegaard Selskabet	38
Publikationer fra Det Teologiske Fakultet	40

TEOL-information udgives af Det Teologiske Fakultet, Københavns Universitet, og udkommer to gange årligt, i februar og september. TEOL-information distribueres gratis til udvalgte offentlige og kirkelige institutioner samt til indenlandske universiteter, gymnasier, hovedbiblioteker og pressen. Bladet kan rekvireres ved henvendelse til Pia Christensen på tlf. 35 32 36 08 eller på e-mail: pic@teol.ku.dk.

Meninger, der tilkendegives i TEOL-information, gengiver de enkelte forfatters synspunkter og er ikke nødvendigvis udtryk for redaktionens holdning.

Ansvarshavende redaktør: Dekan, professor, dr.theol. Carsten Selch Jensen.

Redaktion: Lektor, dr.theol., ph.d. Frederik Poulsen.

Layout og sats: Specialtrykkeriet Arco.

Tryk: Specialtrykkeriet Arco. *Oplag:* 3.000.

Artikler, der offentliggøres i TEOL-information, kan citeres med angivelse af kilde.

Forsidebillede: Freskerne i Marcellino e Pietro-katakomberne i Rom rummer nogle af de bedst bevarede eksempler på oldkirkelig ikonografi. De stammer formentlig fra første halvdel af det 4. århundrede. En af dem skildrer kvinden, der i tolv år har lidt af vedvarende blødninger, og som i håb om helbredelse griber fat i Jesus' klæder. Fresken i de underjordiske grave er omtalt i Ida Margrethe Aagaard Holm og Christian Malund Jalks samtaler om fakultetets studietur til Rom i bidraget "En mosaik af historiske brudstykker".

Kvindefigurer i Det Nye Testamente er samtidig emnet for Sarah Elizabeth Clement Toftagers prisbelønnede speciale, som hun præsenterer i bidraget "Tavse Maria og larmende kvinder".

Billedet er hentet fra Wikimedia Commons.

Det Teologiske Fakultet
Karen Blixens Plads 16
2300 København S
Tlf.: 35 32 36 08
www.teol.ku.dk

Siden sidst – og nu for sidste gang

Af dekan, professor, dr.theol. Carsten Selch Jensen

Dette nummer af TEOL-information bliver det sidste, som fakultetet udgiver i trykt form. Det er ikke, fordi vi mangler spændende bidrag eller interesserede læsere, men simpelthen fordi det gennem de seneste år er blevet urimeligt dyrt at trykke sådan et lille tidsskrift og i særdeleshed at rundsende det med postvæsenet. Det koster fakultetet ganske mange penge om året at få distribueret publikationen – penge som vi kan bruge bedre på andre formidlingsformer, der er mere tidssvarende, og som gør det lettere for os at kommunikere med de mange forskellige interessenter, der følger med i aktiviteterne her på fakultetet.

Så nok bliver det her den sidste trykte udgave af TEOL-information, men vi vil også fremover fortsætte med at fortælle jer læsere om alt det spændende, der foregår på og omkring fakultetet.

Det første nummer af TEOL-information udkom faktisk for over 35 år siden, nemlig i februar 1990. Det havde allerede dengang som sit primære formål at fortælle om, hvad teologerne i København går og laver, og hvorfor det er vigtigt. Målgruppen var dengang som nu både dem, der befandt sig inden for og uden for universitetsverdenen. Denne ramme

for TEOL-information kom ganske tydeligt frem i samlingen af artikler, som var med i det første nummer.

Her kunne man for eksempel læse en artikel af Knud Banning, der skrev om kalkmalerier, en yngre Jesper Høgenhaven skrev om bibelsk teologi, Theodor Jørgensen om religionernes teologi og Eberhard Harbsmeier og Hans Raun Iversen om praktisk teologi. Dertil var der en længere præsentation af den på det tidspunkt helt nye studieordning fra 1989 ved Niels Peter Lemche, daværende formand for det teologiske studienævn.

Det skal også bemærkes, at formatet har været stort set uændret hen over årene med de skiftende dekaners statusopgørelse *siden sidst*, efterfulgt af korte og velskrevne artikler af fakultetets ansatte om diverse projekter og større forskningsresultater. Dertil kom artikler forfattet af studerende ved fakultetet om studiemiljø, udenlandsophold og ekskursioner.

Som årene er gået, er der naturligvis meget, der har ændret sig omkring fakultetet og det daglige arbejde her i huset. En lind strøm af politiske indgreb, uddannelsesreformer og forandringer indefra på universiteterne har holdt os på tærne og på mange måder udfordret og

forandret rammerne for både de ansatte og de studerende. De samfundsmæssige udfordringer har også ændret sig og stiller nu andre krav til det, som universiteterne kan og skal skal levere. Det er dels højt kvalificerede kandidater, dels løsninger på de udfordringer rundt omkring os, som kræver gennemtænkning og konkrete løsninger. Gennem alle årene har Det Teologiske Fakultet fulgt med i disse udviklinger og løbende tilpasset os både forandringer og forventninger.

På trods af alle disse forandringer er meget også forblevet det samme: Fakultetet danner fortsat ramme om en række uddannelser af høj kvalitet, båret af dygtige undervisere og forskere og særdeles engagerede studerende. På den led er det et stort privilegium at have sin daglige gang her i huset og i fællesskab være med til både menneskeligt og fagligt at præge udviklingerne fremadrettet.

Derfor kan læserne af det sidste trykte nummer af TEOL-information igen glæde sig til en bred og interessant buket af artikler, der giver et indblik i de spændende aktiviteter, der foregår på fakultetet både blandt de ansatte og de studerende.

Først kommer således en artikel med titlen 'Kvindelige medicinere på mission. Om lægemissionærer i 150-året for kvinders adgang til universitetet'. Artiklen er skrevet af lektor i kirkehistorie, dr.theol. Tine Reeh og markerer samtidig fejringen af, at det netop er 150 år siden, at de første kvinder blev optaget på universitetet.

Derefter følger artiklen 'Athanasios' undsætningsaktion. Historien om hvordan Nikæa-konciliet blev økumenisk', forfattet af stud.theol. Jakob Benedikt

Juul Pedersen. Også her er der tale om en markering af et jubilæum, for så vidt som det jo i år er 1700 år siden, at dette vigtige koncil blev afholdt.

I artiklen 'Grundtvigs Manuskripter Online. Maskinlæring og menneskeligt skøn', der er skrevet af adjunkt, ph.d. Nanna Eva Nissen og lektor, lic.theol. Kim Arne Pedersen, præsenteres det, hvor langt man kan nå med digitaliseringen af kirkehistorisk set vigtige forfatter-skaber.

Dernæst følger en interessant artikel, som reflekterer over en studietur til Rom, der blev afholdt tidligere på året. Artiklen bærer titlen 'En mosaik af historiske brudstykker. Samtaler om studieturen til Rom' og er forfattet af stud.theol. Ida Margrethe Aagaard Holm og stud.theol. Christian Malund Jalk.

Lektor emeritus, ph.d. Christian Troelsgård øser i artiklen 'Troens musik. Liturgisk sang mellem tradition og nyskabelse' af sin store viden om kirkemusik generelt og byzantinsk kirkemusik i særdeleshed. Cand.mag. og cand.theol. Sarah Elizabeth Clement Toftager præsenterer i artiklen 'Tavse Maria og larmende kvinder. Et prisbelønnet speciale om feminitet og moderskab' nye veje i de teologiske studier.

Og endelig i de to sidste artikler i dette nummer præsenterer to af vores dygtige ph.d.-studerende os for nogle af hoved-tankerne i deres undersøgelser. Det sker i artiklen 'At spise sig til forening med Gud. Et ph.d.-projekt om nadverforståelser i skolastikken', forfattet af ph.d.-stipendiat Peter Buch Hvarregaard, og artiklen 'Et kierkegaardsk perspektiv på moralsk skade', af ph.d.-stipendiat Anna Ravn Mortensen.

Og nok er dette nummer altså den sidste gang, at TEOL-information udkommer i det trykte format, men vi kan godt love, at nyhederne fra fakultetet ikke af den grund tørrer ud – blot vil de fremover foregå ad andre kanaler, der er mere tidsvarende og ikke helt så belastende for fakultetets økonomi.

Til allersidst vil jeg gerne takke alle de mange, der hen over årene har bidraget med artikler og indlæg som en stadig refleksion over, hvad der fagligt har rørt sig på og omkring fakultetet. En stor tak skal også lyde til rækken af redaktører, der med sikker hånd har sørget for, at numrene er udkommet til tiden og i alle årene har fastholdt samme høje layoutmæssige standart. Og til allersidst TAK til alle jer læsere af TEOL-information. Vi glæder

os til at gense jer i andre formater og på andre platforme.

I den første leder i TEOL-information i 1990 skrev den daværende dekan John Strange disse ord til åbning: ”Det er altid et voveligt foretagende at starte et nyt blad. Der er en risiko for, at det ender i nærmeste papirkurv uden at blive læst. Det er en risiko, som altid er tilstede, når man trænger sig på. For man trænger sig på, når man uopfordret sender noget til andre og beder dem læse det.”

Det var godt, at de dengang vovede at trænge sig på – til gengæld lover vi så også at fortsætte med det, altså trænge os på, blot på andre måder.

Med venlig hilsen og på gensyn
Carsten Selch Jensen

Læs alle 72 numre af TEOL-information

fra 1990 til 2025

på

<https://tidsskrift.dk/teolinformation>

Kvindelige medicinere på mission

Om lægemissionærer i 150-året for kvinders adgang til universitetet

Af lektor, dr.theol. Tine Reeh

“Hedningemissionsbevægelsen og Kvindebevægelsen er to Verdensbevægelser, der i deres nuværende Skikkelse er omtrent lige gamle. De er løbet Side om Side i de kristne Lande. Begge har de sit Udspring i Kristendommen. Og dog har de staaet hinanden meget fjærnt. Ærlig talt, de der stod i den ene Lejr havde ikke megen Fidus til dem, der stod i den anden, og omvendt.”

Således skrev Johanne Blauenfeldt i tidsskriftet *Kvinden og Samfundet* i 1911. Blauenfeldt er selv et eksempel på en kvinde, der udfordrer gængse fordomme. Hun var datter af missionspræsten Jens Vahl, hendes mand var hjælpepræst for Vilhelm Beck, og hun var mor til fem. Samtidig var hun stærkt engageret i kvindesagen og deltog i International Woman Suffrage Alliance's historiske konference i Amsterdam i 1908.

Samme år var hun medstifter af Kristelig Kvindevalgrets-Forening, og fra 1913 var hun foreningens forkvinde. Hun var desuden redaktør af *Kristeligt Kvindeblad*, hvor man finder skarpe indlæg imod undertrykkelse og diskrimination, for eksempel af kvindelige missionærer, samt kritik af den manglende kvindelige repræsentation i toppen af de kristelige bevægelser.

Blauenfeldt og utallige kvinder som hende, der fra pietismens tid virkede i en mangfoldighed af embeder og kristelige institutioner, blev imidlertid ikke kun overset i deres samtid. De blev også glemt af historieskrivningen, idet kirkehistorikere ofte har identificeret deres genstand med kirkeinstitutionen og professionelle teologer.

Kvindernes engagement blev ligeledes ignoreret af den radikale historikertradition og marxistisk historieskrivning, fordi ‘religion’ blev anset for formørkende “ætervaderi” og antitesen til det moderne samfund. Disse paradigmer afspejles i kvinde- og kønshistoriens ‘religionsblindhed’ og en tendens til at overse kvinders pionerarbejde og virke i kirkelige sammenhænge, herunder akademikerne.

Kvindelige akademikere

Københavns Universitet fejrer i år 150-året for kvinders adgang til universitetsuddannelse i Danmark. Den første kvindelige kandidat var Nielsine Nielsen, der i 1885 bestod den medicinske embedseksamen – med topkarakter. Selvom kvinderne officielt var mindst lige så kvalificerede som mænd, var det imidlertid vanskeligt for dem at få lov at bruge deres uddannelse. Da Nielsen fik stilling som

lægekandidat på Kommunehospitalet, sagde stedets kendte overkirurg og professor, Mathias Saxtorph, op i protest. Han ville ikke tvinges til at arbejde sammen med kvindelige læger.

På Det Medicinske Fakultet fik Saxtorph opbakning fra kolleger, der ikke mente, det var hensigtsmæssigt at ansætte en kvindelig læge "mod Overlægens Følelse og Ønske". Konsistorium skrev til ministeriet, om man kunne forsøge at få Saxtorph til at blive imod en garanti om, at der ikke ville komme kvindelige medicinere på hans afdeling.

Eksemplet illustrerer situationen i samtiden, hvor det blandt højtuddannede og i egen opfattelse 'videnskabeligt' tænkende var vanskeligt at se en kvindelig akademiker som en ligeværdig kollega. I 1888 fastslog Højesterets dom mod juristen Nanna Berg, at kvinder ikke kunne blive sagførere. Få kvindelige akademikere fik job, og de var afhængige af velviljen fra mandlige chefer.

I 1903 anmodede 29 læger ministeriet om, at kvinder fik adgang til offentlige medicinske embeder på lige fod med mænd, men formel lige adgang til offentlige stillinger fik vi først i 1921. Reelt var det dog stadig svært, viser statistikkerne. Det teologiske fagområde er således ikke atypisk, når den første kvindelige kandidat, Rigmor Larsen, opgav at få job i undervisningssektoren og i stedet blev landmand.

Kvindelige læger på mission

Så meget desto mere bemærkelsesværdigt er det, at kvindelige læger hurtigt fik fodfæste i forskellige former for mission. Mens kvinder de første 50 år udgjorde seks procent af de medicinske kandida-

ter, var mindst en tredjedel af de danske lægemissionærer kvinder. Bag mange af deres navne gemmer sig fascinerende livsskæbner:

Rose Neukirch drog som den første kvindelige mediciner fra Københavns Universitet til Capetown i 1902. I 1909 oprettede Gerda Thamsen med sin mand en øjenklinik i Kairo, som hun drev videre efter hans død. Nanna Knudsen var først læge fem år i Indien, tilknyttet Frelsens Hær, inden hun i 1920 fortsatte på egen hånd på Java, hvor også Anna Krebs året efter fik job. Ebba Strandgaard tog samme år til 'hollandsk Indien' og noterede, at "[d]e kv. Lægers Stilling er meget behagelig; den indfødte Befolkning har stor Tillid til dem og foretrækker dem for de mandl. Læger til Hjælp for Kvinder og Børn. Chancerne for privat Praksis er derfor gode."

Mens kvindelige akademikere blev opfattet som 'ukvindelige damer' og problematiske kolleger på hospitalerne hjemme, var det åbenbart lettere at forene kvinder og kompetence i missionskredse. Især når de havde forbindelse til klassisk pietistisk arvegods. I 1732 udsendtes fra Halle de første "Missionärzte" til Tranquebar, og fra 1890 blev en ny bølge lægemissionærer båret frem af samtidens medicinske gennembrud inden for bedøvelse, antiseptisk behandling og viden om bakterier.

Definitionen af begrebet lægemission var dog omstridt. I Danmark brydes længe et anglikansk-skotsk missionssyn med et tysk. Førstnævnte refererede bibelsteder som belæg for "Jesu Sendelse." Andre hævdede, at da der ikke var uddannede læger blandt dem, der modtog missionsbefalingen, kunne lægemissionærernes embede umuligt være guddommeligt indstiftet.

Diskussionerne afspejler forskellige dogmatiske grundopfattelser og syn på forholdet mellem lægegering og kristendom. Disse mere teoretiske spørgsmål er dog fraværende, når man graver ned i beretningerne fra fronten. I praksis var der oftest samarbejde mellem læger fra forskellige partier og organisationer.

En del af de kvindelige danske læger i udlandet var uddannet fra Københavns Universitet, men adskillige havde grader andre steder fra, og selvom de fleste arbejdede for danske organisationer, havde mange i perioder ansættelser ved udenlandske institutioner. Det var kvindelige akademikere med en international horisont.

Pioneren Ellen d'Abreu

Den første lægemissionær fra Det Danske Missionsselskab (DMS) var en kvinde. Hun hed Ellen d'Abreu (1863-1932), og mens hun ikke er nævnt i danske biografiske opslagsværker, optræder hun i engelske. Hun var nemlig den første kvinde til at få en medicinsk embedseksamen ved et indisk universitet.

d'Abreu blev født i en anglo-indisk katolsk familie og som den første kvinde optaget på universitetet i Chennai. I studietiden traf hun den danske missionær Herman Jensen og konverterede til luthersk kristendom. I 1887 – to år efter Nielsine Nielsen – blev hun medicinsk kandidat med udmærkelse. I 1891 ansatte DMS d'Abreu på prøve, og hun rejste til Danmark for i to år at studere kvindesygdomme på professor Franz Howitz' klinik. Howitz er ikke bare kendt som grundlæggeren af gynækologi i Norden, men også for at forhindre Nielsens an-

sættelse ved Frederiksberg Hospital og for at kalde hende en 'Halv-Doktor'; tilsyneladende havde han dog ingen betænkeligheder ved at give lægemissionær d'Abreu en specialuddannelse.

Imidlertid skulle d'Abreu som mange efter hende møde en anden udfordring. Tilbage i Indien blev hun i 1894 gift med præsten og missionæren Morten Andersen, og hendes arbejdsgiver, DMS, ville derfor ikke at forlænge arbejdsforholdet. Et flertal i bestyrelsen mente ikke, at en gift kvinde kunne arbejde som læge. d'Abreu og hendes mand var af en anden opfattelse, så hun åbnede en privat praksis, hvor hun ufortrødent fortsatte sit arbejde.

Marie Holsts teltmission

En anden fascinerende pioner er Marie Holst, der i grænseegnen mellem Pakistan og Afghanistan udviklede eget koncept og organisation, Teltmissionen. Holst voksede op i et pietistisk miljø på Kolding-egnen. Hun studerede sygepleje på Diakonissestiftelsen, hvor hun traf søster Sara, der i 1888 blev DMSs første kvindelige missionær. I 1890 ansøgte Holst DMS om støtte til lægeuddannelse, for kvinder var endnu udelukket fra ordinære stipendier og kollegiepladser. DMSs bestyrelse udtrykte bekymring, da Holst var i den giftemodne alder, og man risikerede at miste sin investering. Holst finansierede derfor selv sine studier ved London School of Medicine for Women og siden en doktorgrad i medicin fra Bruxelles, som hun opnåede i 1896.

Efter et afslag fra DMS om støtte til at blive lægemissionær i Indien – sandsynligvis på grund af de nævnte betæn-

keligheder – fik hun i 1896 ansættelse på et hospital i Bangalore drevet af Church of England Zenana Missionary Society (CEZMS). I 1898-1902 blev hun leder af deres nyoprettede kvindehospital i grænseregionen Peshawar. En del af patienterne var kvinder fra den afghanske side, der ellers var lukket land for vesterlændinge. Holst fik nu den idé at rejse rundt med to telte, et til behandling og et til personalet. Modellen gjorde lægebehandling tilgængelig for de mange kvinder, der ikke måtte bevæge sig ud i det offentlige rum.

CEZMS og de britiske myndigheder var betænkelige. Holst rejste til Danmark, hvor hun i 1902 ved en kraftpræstation skaffede midler til at oprette missionsselskabet Teltmissionen. Hun fik støtte fra bl.a. Kristelig Lægeforening, Kvindelige Missionsarbejdere, og en række fremtrædende teologer, heriblandt Eduard Geismar.

Fra 1903 støttede DMS også Holsts selvstændige projekt. Missionen fik base i et lejet hus i Hoti-Mardan med otte senge. Det blev snart for småt, og fra 1907 indsamlede hun på rekordtid midler til et nyt kvindehospital. Det stod i 1909 klar med 25 senge, året efter 40, og hun udvidede også staben med nye læger og sygeplejersker samt en farmaceut – alle kvinder.

“... det, der drager nedad”

Ligesom i Danmark var de kvindelige lægers arbejde dog ikke populært hos alle. Den 17. februar 1917 blev Holst efter en travl dag på hospitalet kaldt på sygebesøg uden for byen. En kollega kørte hende derud og tilbød at vente, men Holst afslog – hun ville gerne gå hjem og få lidt frisk luft. Da hun gik langs vejen, blev

hun ifølge vidner påkørt bagfra af en flugtbilist i høj fart, og hun døde dagen efter af sine kvæstelser. Rygtet ville vide, at drabet var bestilt af en lokal khan. De britiske myndigheder opklarede aldrig den ubekvemme sag.

Året efter blev Anna Bramsen, der var cand.med. fra Københavns Universitet, ansat i Teltmissionen og overtog ledelsen. Organisationen skiftede i 1937 navn til Dansk Pathanmission og fusionerede i 1975 med DMS. Holst blev begravet ved hospitalet i Mardan, som i 1952 blev solgt til regeringen i Pakistan og fungerer den dag i dag.

Det er svært at forblive uberørt, når man læser det rige kildemateriale til disse kvindelige akademikers arbejde. Øjensygdomme, malaria, amputationer, syfilis, fødselsrelaterede lidelser og særligt volden mod kvinder fylder i lægernes beretninger.

For eksempel behandlede man ikke sjældent kvinder, hvis mænd på grund af mistanke om utroskab havde skåret næsen af dem. Her kunne de kvindelige læger hjælpe med en operation, der flyttede hud fra panden. Andre stod ikke til at rede.

Den grove vold og undertrykkelse af kvinder og piger spillede også en helt særlig og central rolle for Marie Holst. I en tale, som hun i 1916 holdt på sit sidste besøg i Danmark, definerer hun sit kald: “Det er Hensigten med Lægemissionen som et Hele, at de mennesker, der nu vandrer i Mørket, maa faa Naade til at slippe alt det, der drager nedad.” Med andre ord: Blauenfeldt havde fat i noget, når hun i 1911 forbandt det tilsyneladende umage par, “Hedningemission” og “Kvindebevægelse”.

Athanasios’ undsætningsaktion

Historien om hvordan Nikæa-koncilet
blev økumenisk

Af stud.theol. Jakob Benedikt Juul Pedersen

I 2025 fejrer vi et for kristendommen centralt jubilæum: 1.700-året for Det første Nikæa-koncil. Kirkemødet i 325 skulle nemlig vise sig at blive en på mange måder skelsættende begivenhed for udviklingen af den kristne lære. Koncilet fandt sted i forbindelse med kejser Konstantins gradvise tilnærmelse til kirken, der brød med Romerrigets hidtidige afstandtagen fra og periodevis forfølgelse af kristendommen.

I sin samtid var kirkemødet dog ved at gå i glemmebogen. Havde det ikke været for kirkefaderen Athanasios og hans senere iscenesættelse af kirkemødets betydning, havde der næppe været meget at fejre i år.

Koncilets baggrund

Konstantins regeringstid inden koncilet er vigtig for at forstå, hvorfor det fandt sted, som det gjorde:

Konstantin den Store blev født i begyndelsen af 270'erne som søn til Constantius, siden kendt med tilnavnet Chlorus, der på det tidspunkt tilsyneladende endnu blot var officer i den romerske hær. Først i 293 blev Constantius kejser over Romerrigets vestligste provinser som led i den firedeling af riget, der kaldes tetra-

rkiet. Således blev Konstantin selv også en potentiel kandidat til fremtidig kejserstatus, en position han også blev opdraget med henblik på at varetage.

Denne position fik han da også, da han år 306 blev udråbt til kejser efter sin far. Tetrarkiet var imidlertid blot endnu et skud på stammen af en lang række fejlslagne forsøg på at løse den romerske successionsproblematik, og tetrarkiet viste sig heller ikke at være en effektiv løsning: Interne magtkampe og åben borgerkrig blev snart normen mellem medkejserne, og den evige kamp om monopol på tronen gentog sig. Det skete i modsætning til forestillingen om den broderkærlige harmoni, der havde været sigtet og bagtanken med tetrarkiet.

I borgerkrig er broderkærlighed betydningsløs, og skønt Maxentius var Konstantins svoger, var han også som vestlig medkejser Konstantins rival. Da Maxentius angreb Konstantin, gik Konstantin derfor metodisk til værks, og i 312 blev Maxentius besejret i Slaget ved Den Milviske Bro. Konstantin havde nu forøget sit territoriale herredømme betragteligt, og i sammenhæng med netop dette felttog havde han som bekendt anvendt kristen symbolik på sine bannere. Hvad der

præcis forårsagede, at Konstantin gjorde således, og hvornår denne udvikling var begyndt, ved vi desværre ikke med sikkerhed. Vi ved dog, at Konstantin, da han nu overtog herredømmet over hele vesten, gjorde det som en form for protektor for kristendommen. Konstantin indkaldte endda selv til et vestligt rigskoncil i Arles i 314. Det var en historisk afgørende begivenhed, og beslutningerne fra dette koncil har allerede en proto-øumenisk karakter over sig.

Set i lyset af disse forudgående begivenheder kommer konciliet i Nikæa til at stå i et andet lys: Ligesom Konstantin efter sin erobring af Maxentius' provinser foranstaltede et rigskoncil, indkaldte han nu til et koncil for at konsolidere sin magt efter at have besejret sin sidste politiske modstander, Licinius, i Slaget ved Chrysopolis i 324. Dette koncil var Nikæa-konciliet i 325. Dets realpolitiske baggrund skyldtes altså kejserens iver efter at få kontrol over sine ny erhvervede provinser.

Teologiske uenigheder

Konciliet var dog også foranlediget af en teologisk stridighed, der var begyndt at ulme i imperiets østlige provinser. En alexandrinsk menighedsleder ved navn Areios, eller Arius, kom i 318 i konflikt med sin biskop, Alexandros. Areios var utilfreds med biskoppens kristologi, der for ham implicerede to ultimative principper i verden, Faderen og Sønnen. Areios mente, at dette ignorerede det fasttømrede hierarki, der må være mellem titlerne 'Fader' og 'Søn'. Areios var nemlig af den opfattelse, at Sønnens væsen måtte være lavere end Faderens: Sønnen måtte være skabt og dermed også underordnet Faderen.

Alexandros og den alexandrinske gejstlighed fordømte Areios, fordi han ikke ville tilslutte sig en bekendelse, som Alexandros havde præsenteret ham for. Imidlertid sluttede sagen ikke der, for støtten til Areios greb om sig, og da Konstantin i 325 indkaldte til Nikæa-konciliet, stod det klart, at løsningen på denne betændte konflikt måtte blive et hovedemne på mødet.

Det er vigtigt at forstå, at ikke alle af Areios' støtter var fuldstændig enige om Areios' kristologi eller betragtede Areios som deres bannerfører; de sluttede sig sammen *mod* Alexandros' kristologi, fordi de anså den for uacceptabel. Op til kirkemødet var der altså to hovedpositioner: At Sønnen er evig og på niveau med Faderen, og at Han ikke er det.

Fra slutningen af maj til juli mødtes nok omtrent 220 biskopper så i Nikæa for at løse striden om Sønnens væsen og andre teologiske problemstillinger. Først havde Konstantin egentlig haft intention om at afholde konciliet i Ankyra, men inden længe ændrede han dets placering til Nikæa. Officielt skete dette på grund af Nikæas mere behagelige klima, men reelt var det nok, fordi det ville være lettere for Konstantin at føre kontrol med koncilets gang.

Skønt diskussionen trak i langdrag, blev den nikænske trosbekendelse til sidst vedtaget som en løsning på den konflikt, der var begyndt syv år tidligere i Alexandria. Visse af Areios' støtter kunne imidlertid ikke tilslutte sig bekendelsens ordlyd, og de blev ekskommunikeret på stedet. Biskopperne afgjorde også andre teologiske og administrative spørgsmål, men det er i særlig grad blevet husket for netop den nikænske trosbekendelse. Be-

kendelsen har da også vist sig at få et meget længere efterliv, end koncilet havde intenderet, og en langt større indflydelse end nogen af de andre beslutninger. Den var tydeligvis oprindeligt en bekendelse, der ikke blev fremstillet med henblik på en fast liturgisk brug i kirken.

Dette viser sig særligt i den lange række af fordømmelser af andre teologiske forståelser til slut. Dertil kommer de terminologisk tekniske beskrivelser, der har oprindelse i filosofien frem for i Bibelen: "af Faderens væsen" (*ek tēs ousias tou Patrós*) og "ens i væsen med Faderen" (*homooúsion tō Patri*). Det er svært at forestille sig, at disse vanskelige formuleringer skulle være tænkt til at indgå ved en katekumenens dåb.

Athanasios' forsvar

Samtidens kritikere fremførte netop disse indvendinger. Det er tydeligt, når man læser værket *De decretis*, et forsvar af den nikænske trosbekendelse fra 350'erne skrevet af Alexandros' arvtager, Athanasios af Alexandria. For den nikænske trosbekendelse var nemlig ikke på dette tidspunkt et fikspunkt for den rette lære i den kristne kirke, en rolle det senere skulle antage. I 350'erne var det tværtimod et dokument fra en periode, der for længst var passé, og bekendelsens teologiske position var nu trængt. Den nikænske trosbekendelse blev ganske enkelt ikke brugt.

Athanasios, der i 325 selv havde deltaget i koncilet som diakon, gik imidlertid op imod denne tendens. Han gjorde sig gennem en række polemiske skrifter, heriblandt *De decretis*, til bannerfører for Nikæa-koncilet som et helt særligt kirkemøde og fremhævede bekendelsens

særlige betydning: "For den tro, som koncilet bekendte på skrift, *den* er den almindelige kirkes."

Athanasios' udsagn er bemærkelsesværdigt, fordi det udtrykker en kategorisk benægtelse af de kirkepolitiske realiteter. *De decretis* blev skrevet i en tid, hvor nikænsk lære var yderst trængt, og hvor den statssanktionerede teologi var en, der betragtede Sønnen som underordnet Faderen. Athanasios så imidlertid stort på disse realiteter og på samtidige koncilers modstridende lære. I stedet iscenesatte han Nikæa-koncilet som et dogmatisk fikspunkt for hele kirken, hvad end kirkens officielle synspunkter billigede dette eller ej.

Athanasios måtte derfor forsvare den nikænske trosbekendelse mod kritik, for eksempel at nogle af dens anvendte udtryk ikke stammede fra Skriften, og at opfattelsen af Sønnen som ens i væsen med Faderen underkendte hierarkiet mellem Faderen og Sønnen.

Avlet, ikke skabt

Athanasios gik systematisk til værks i polemikken mod 'arianerne' (han skar nemlig alle, der i en eller anden grad støttede Areios, over én kam). Først og fremmest pointerede han, at hans modstandere ikke engang kunne formulere sig fornuftigt, fordi de bogstaveligt talt var *gudsforladte*. Dette gjorde Athanasios blandt andet gennem en såkaldt *antanaklase*, dvs. en sætning, hvor det samme ord anvendes i to forskellige betydninger: "For eftersom de nægter Guds Ord (*lógon*), er de med rette også forladte af al fornuft (*lógon*)."¹² Med andre ord skrev Athanasios, at hans modstandere fornæg-

ter Guds Ord *som* Guds Ord, og at de *der-ved* er blevet ufornuftige. For Guds ord opretholder, bevirker og udgør fornuften.

Derpå forsvarede Athanasios brugen af udtryk uden oprindelse i Bibelen i den nikænske trosbekendelse ved på retorisk vis at pege fingre ad modstanderne. Det var nemlig dem, der først havde gjort sådan, og derfor var begreberne berettigede i den nikænske trosbekendelse, som i øvrigt anvendte sådanne udtryk på en from måde, mens modstanderne anvendte deres til ugudelighed, mente Athanasios. Dermed udgør hans argumentation et eksempel på en antik retorisk strategi ved navn *biaion*: At man retfærdiggør sin egen handling ved at påstå, at ens modstander foretog samme handling først.

Endelig definerede Athanasios i sit for-svar også en vigtig teologisk distinktion: Han opererede nemlig med et fundamen-talt skel mellem at 'skabe' og at 'avle'. Derfor mente Athanasios, at det var ka-tegorimæssigt forkert at kalde en søn for en skabning: "For mennesket skaber et hus, men det avler en søn." En søn *kan* altså ikke være en skabning, fordi begre-bet 'søn' tilhører en anden kategori. Fordi Skriften igen og igen kalder Kristus for

Sønnen, *må* Han følgelig være avlet fra Gud og derved være lig Ham. Det er, for-di de to prædikater forudsætter forskel-ligt væsensforhold til deres ophavsmand: Prædikateret 'søn' forudsætter et væsen fra Gud (*ék tou theou*), mens prædikateret 'skabning' forudsætter et væsen uden for Gud (*éxōthen tou theou*).

Efter Athanasios

Athanasios' polemiske skrifter udgjorde en systematisk indsats for at styrke den nikænske teologis position i samtiden. Han nåede aldrig selv at se den fulde frugt af sin indsats, men det betyder ikke, at det ikke skete.

I 381 gik alle Athanasios' drømme i op-fyldelse ved Det første Konstantinopel-koncil: Her blev Nikæa-konciliet cemen-teret som en helt særlig og Helligåndsins-pireret begivenhed, der blev dogmatisk fikspunkt for kirken. Denne opfattelse er uden tvivl påvirket af Athanasios. En-delig blev Athanasios' iscenesættelse af Nikæa-koncilets betydning afgørende for udviklingen af den idé, at visse konciler som det i 325 kunne tilskrives en særlig autoritet inden for kirken.

Onsdag den 24. september 2025 kl. 14.00

Nikænum: Perspektiver for fremtiden Markering af 1700-års jubilæet for den nikænske bekendelse

Sted: TBA

Arr.: Center for Paradoksstudier (Det Teologiske Fakultet)
og Det mellemkirkelig Råd

Grundtvigs Manuskripter Online

Maskinlæring og menneskeligt skøn

Af adjunkt, ph.d. Nanna Eva Nissen og lektor, lic.theol. Kim Arne Pedersen

N.F.S. Grundtvig (1783-1872) er ofte blevet kaldt den mest indflydelsesrige enkeltperson i Danmarkshistorien. Ved sin død efterlod han sig ikke blot et omfattende trykt forfatterskab, men også omkring 90.000 håndskrevne, upublicerede sider. Disse papirer opbevares i dag i N.F.S. Grundtvigs arkiv på Det Kongelige Bibliotek (KB).

Arkivet har længe været vanskeligt tilgængeligt – dels fordi opbygningen af det er uoverskuelig, dels fordi det kræver særlig træning at tyde Grundtvigs gotiske håndskrift. Derfor har forskningen kun i begrænset omfang udnyttet dette righoldige kildemateriale.

Det forsøger projektet *Grundtvigs Manuskripter Online* (GMO) at ændre, takket være bevillinger fra Augustinus Fonden og Aage og Johanne Louis-Hansens Fond i 2023. Over en fireårig periode bliver der opbygget en digital forskningsinfrastruktur i et samarbejde mellem KB og fakultetet, der skal gøre arkivet offentligt tilgængeligt i transskriberet og søgbar form.

GMO er planlagt og udføres af lektor Anders Holm fra fakultetet og specialkonsulent, cand.mag. Jakob K. Meile fra KB sammen med de to forfattere til

denne artikel. Projektet bygger på bibliotekets digitalisering af arkivet, og til at transskribere manuskripterne anvender vi Transkribus, en software til automatisk håndskriftgenkendelse.

Arkivets historie

Grundtvigs papirer var efter hans død i enken Asta Grundtvigs besiddelse. Ved hendes død i 1890 blev dokumenterne givet til Rigsarkivet og i 1941 overført til KB. Papirerne opbevares i dag under sikre forhold. I første omgang blev de bundtet i såkaldte fascikler og inden for de senere år ompakket i syrefri arkivæsker.

Inddelingen i fascikler er en nyttig struktur for det store, mangfoldige arkiv og er derfor fastholdt i ompakningen. I modsætning til de ordnede forhold, som arkivet i dag bevares under, er det interessant at tænke på, at dokumenterne fulgte Grundtvig gennem hele hans lange liv. Det vil sige lige fra han som 15-årig begyndte at gemme sit skriftlige arbejde, og da han siden flyttede det med sig mellem de ca. 25 forskellige adresser, han nåede at bo på. Man ved fra erindringer om hjemmet i Strandgade på Christianshavn i perioden 1828-40, at manuskripter lå spredt i et virvar sammen med bøger, blækhorn,

penne, tobakspiber og halvfulde te- og kaffekopper på et bord foran sofaen i arbejdsværelset.

Grundtvig giver selv i *Skolen for Livet* fra 1838 et levende indtryk af sin arbejdsplads – og af, hvordan ægtefællen Lise indimellem fik sat skik på den, når hun ryddede op og pudsede vinduer. På trods af sin umiddelbare modvilje og frygt for at miste orienteringen i sit velkendte kaos, måtte han indrømme nytten af rengøringen: “Alt hvad der før skulde sig i Skumringen under Støv og Papir-Dynger”, kom nu for dagens lys!

Arbejdsopgaver

Etableringen af forskningsinfrastrukturen hviler på to hovedopgaver, som varetages af ti studentermedhjælpere.

For det første skal alle affotograferede arkivdokumenter opmærkes, så hver linje og hvert ord placeres i korrekt læserækkefølge. Denne proces kaldes layouttilretning. Hvis et manuskript har en enkel struktur med overskrifter og afsnit, kan Transkribus-værktøjets automatiske linjeopmærkning ofte være tilstrækkelig. I vores tilfælde er manuskriptsidernes opbygning dog ofte så kompleks, at manuel justering af den automatiske opmærkning er nødvendig – især for at få Grundtvigs tilføjelser med, som tit er skrevet på kryds og tværs i margenerne. Dette arbejde kræver skarpe læseevner og dømmekraft i fastlæggelsen af den rette læserækkefølge.

For det andet skal der trænes en HTR-model (*handwritten text recognition*) i Transkribus, som kan maskintransskribere det opmærkede arkivmateriale. For at udvikle en model, der er specialiseret i at genkende Grundtvigs håndskrift, bruges et udvalg af manuelt transskriberede si-

der som træningsdata. I begyndelsen benyttede vi eksisterende transskriptioner, som blev matchet med de opmærkede billeder i Transkribus. De stammer fra Christian Thodbergs udgivelse af prædikenerne 1839-45, og fordi de følger et diplomatarisk princip og har alle rettelser med, er de velegnede til modeltræning i Transkribus.

Denne fremgangsmåde gav gode resultater. Med et træningssæt på ca. 1.100 sider eller ca. 290.000 ord havde vi tidligt i projektet en specialiseret model, der kan læse store dele af arkivet med en nøjagtighed på over 94 procent – og tekster fra 1840’erne helt op til 99,5 procent. Derudover fik studentermedhjælperne i denne indledende fase mulighed for at blive fortrolige med layouttilretningen og at læse sig ind på Grundtvigs håndskrift ved at støtte sig til de diplomatariske transskriptioner.

På nuværende tidspunkt handler det om at afprøve modellens formåen i andre genrer og årtier end de prædikener fra 1840’erne, som den hidtil har været trænet på. Her fungerer oplysninger om datering og indhold i den bindstærke registrant over papirerne fra Grundtvig-forskningens barndom som et vejledende styringsredskab, når vi prioriterer, hvilke dokumenter der skal transskriberes. Inden for disse prioriterede dokumenter har studentermedhjælperne nu mulighed for selv at vælge, hvad de ønsker at arbejde med. Deres opgave i denne fase består i at korrekturlæse HTR-modellens maskintransskription af dokumenterne og samtidig opmærke teksten med såkaldte *tags*.

Vi forventer at læse korrektur på ca. en tiendedel af arkivets sider for at kunne træne en model, der kan maskintrans-

skribere resten med en nøjagtighed på 96 procent eller derover.

Det daglige arbejde

Projektets studentermedhjælpere er ansat på KB og arbejder på Den Sorte Diamant, hvor de deler kontor med andre ansatte studenter tilknyttet bibliotekets specialsamlinger. Kontoret – kaldet ‘Transcriptoriet’ – ligger på fjerde sal med udsigt over Københavns havn og Knippelsbro. Udsigten giver mulighed for at løfte blikket og ‘kigge langt’ og fungerer dermed som et tiltrængt afbræk fra arbejdet med Grundtvigs håndskrift og Transkribus.

Det er nødvendigt at finde et godt *flow* i omgangen med manuskripterne. Ud over pauserne opnås variationen ved at skifte mellem layouttilretning og korrekturlæsning, som kræver forskellige former for opmærksomhed. Nogle dage fordyber man sig i sin egen skærm, andre dage opstår der livlige drøftelser på tværs af pc’erne, når man hjælpes ad med at knække vanskelige ord.

Mens dele af arbejdet er rutineprægede, kræver andre opgaver et skøn, som opøves over tid. Tydningen af Grundtvigs håndskrift er et godt eksempel: Målet er at læse teksten så bogstavret som muligt, men i praksis er det ofte nødvendigt at tyde ord ud fra, hvad der giver bedst mening i sammenhængen, fordi mange af Grundtvigs bogstaver ligner hinanden. Derfor er både erfaring med håndskriftlæsning og fortrolighed med Grundtvigs ordforråd vigtige forudsætninger for en kvalificeret tydning.

Med tiden udvikler man også en fornemmelse for, hvor meget energi man

skal lægge i at løse et vanskeligt layout eller afkode et uklart ord – og hvornår det er nødvendigt at lade det ligge og komme videre af hensyn til projektets fremdrift.

Linjen bagud

Den færdighed i læsning af Grundtvigs håndskrift og det kendskab til hans sprog, som GMO’s studentermedhjælpere oparbejder, erhvervede den første generation af Grundtvigforskere sig fra slutningen af 1930’erne og ind i de to første årtier efter 1945. Teologisk og humanistisk forskning handler også om at bringe tidligere tiders landvindinger ind i nutiden i opdateret og forbedret skikkelse, og GMO er ingen undtagelse. Digitaliseringen bygger videre på den ovennævnte *Registrant over Grundtvigs papirer*, som Grundtvigselskabet af 1947 sammen med Det Danske Sprog- og Litteraturselskab udarbejdede i 30 bind i årene 1954-64.

Registranten rummer beskrivelser af de enkelte fasciklers indhold og fungerer fortsat som et centralt redskab i arbejdet med GMO. Den er dog blevet til på baggrund af en langt mere ambitiøs plan om at gøre alle Grundtvigs tekster – trykte som utrykte – tilgængelige i en videnskabelig udgave. Planen blev fremsat af to af Grundtvigforskningens pionerer, litteraturhistorikerne Helge Toldberg og William Michelsen på opdrag af Hal Koch i 1946.

Betydning og potentiale

Når der blev iværksat en registrering frem for en udgivelse, skyldtes det, at Toldbergs og Michelsens udgave var beregnet til at omfatte 130 bind og derfor ikke havde gang på jorden. Nu er tiden en

anden: Den online-udgave af tekster publiceret i Grundtvigs levetid, som Center for Grundtvigforskning under AU gennemfører, vil sammen med GMO sikre, at næsten alt, hvad han har forfattet, bliver tilgængeligt.

Der tages derfor med GMO det sidste, store skridt til at kunne udforske Grundtvigs liv og værker. Det bliver muligt at søge på tværs af manuskripter og udgivne tekster, forskningen i Grundtvigs virke vil bevæge sig ad nye veje, og der vil blive kastet afgørende nyt lys over hans bidrag til Danmarkshistorien. GMO indebærer således hidtil usete muligheder for at undersøge Grundtvigs brug af kilder, da manuskripterne her er mere meddelssomme end de trykte tekster.

Allerede nu afslører forundersøgelser, at det hævdevundne billede af hans studier i oldtiden vil forandres, og at synet på hans forhold til det 18. århundredes videnskabelighed vil blive et andet. Videre vil GMO justere forskningen i Grundtvigs virke gennem det levende ord. Grundtvig talte frit, men tænkte altid sine præsentationer igennem i forudgående arbejdsmanuskripter. De er bevaret i arkivet, og GMO vil derfor ikke blot kunne opklare dunkle led i tidens ofte knappe referater af hans taler, men også belyse samtidige reaktioner på dem.

Dette er blot eksempler på GMO's videnskabelige afkast. Kun fremtiden kan vise, hvad der er i vente, men projektet vil uden tvivl ændre Grundtvigforskningen.

Fredag den 29. august 2025 kl. 14.00

Indvielse af Bodil Koch Auditoriet

Det Teologiske Fakultet markerer 150-året for kvinders adgang til universitetet med indvielsen af Bodil Koch Auditoriet

Sted: lok. 6B-0-22, Karen Blixens Plads 16, 2300 København S.

Arr.: Det Teologiske Fakultet

En mosaik af historiske brudstykker

Samtaler om studieturen til Rom

*Af stud.theol. Ida Margrethe Aagaard Holm og
stud.theol. Christian Malund Jalk*

I vinteren 2025 genoplivede studiead-junkt Jens Refslund Poulsen og lektor Florian Wöller en tradition på Det Teologiske Fakultet, der længe har ligget i dvale. Fra den 26. januar til 2. februar rejste vi sammen med 19 medstuderende på studietur til Rom, med emfase på *studietur*. Programmet begyndte nemlig hver dag kl. 7.30 og sluttede kl. 18, så der var ikke lagt op til timelange cafébesøg med espressi og tiramisu.

Det havde vi nu heller ikke forventet, da optakten til studieturen havde et stærkt fagligt islæt med oplæg af lektor emerita i klassisk arkæologi Birte Poulsen og lektor emeritus i klassisk filologi Chr. Gorm Tortzen samt en pakkedliste bestående hovedsageligt af bøger, der dækkede Roms (teologi)historie og arkæologi fra Romulus og Remus til pave Sixtus V. Dertil skulle alle deltagere forberede et oplæg om de genstande og bygninger, vi skulle se, f.eks. Konstantinbuen, den oldkirkelige dåbsliturgi og *Salus Populi Romani*.

Med denne faglige bagage og vores kufferter blev vi hilst velkommen af vores genbo, den nu afdøde pave Frans. Det skete på Peterspladsen, under hans *angelus*, da vi boede på Casa Santo Spirito, et kloster drevet af franciskanermonner.

Med pavelig velsignelse var vi klar til en spændende uge *in urbe aeterna!*

Hvad var den største oplevelse?

Christian: Det er nærmest umuligt at udvælge blot én oplevelse, men hvis jeg skal påpege noget særligt betydningsfuldt, der samtidig karakteriserer studieturen *in toto*, må det være den oldkirkelige ikonografi, bl.a. udtrykt på freskerne i Marcellino e Pietro-katakomberne. Disse gav mig en tydelig og æstetisk indgang til de tidlige kristne symboler, som jeg kunne tage med mig videre til turens øvrige kirkebesøg.

Ikonografien er med til at åbne den oldkirkelige symbolverden, der giver en nøgle til at forstå den tidlige kristendoms teologi og fortæller noget om, hvad de første kristne fremhævede, når de skulle udtrykke dem selv gennem kunsten. Særligt præsent har jeg freskoen af helbredelsen af kvinden, der led af blødninger. Hun er portrætteret knælende foran Jesus med hans kappe i hånden. Jesus står med udstrakt hånd og et imødekomende blik, som kvinden ikke møder af chok og forundring over at være blevet helbredt. Med sit simple udtryk rummer denne fresko en trøst og opbyggelighed,

idet mødet mellem den nødlidende og Jesus muliggør det, der synes umuligt, og transcenderer kvindens erfaringsverden.

Endelig vidner receptionen af de bibelske tekster på freskerne om en teologi, der især fremhævede den opstandne og triumferende Kristus, hvilket må siges at være velegnet til gravkamre. Der var også *Agnus Dei*-afbildninger i katakomberne, men deciderede skildringer af den korsfæstede Jesus er ikke repræsenteret, hvilket illustrerer den oldkirkelige ikonografis fokus på den sejrende Kristus, ikke den lidende.

Ida: Jeg er enig i, Christian, at ikonografien kan bruges som en prisme til at se vores studietur gennem. Der blev gjort en dyd ud af at se antikken som forudsætning for den tidlige kristendom, og ikke kristendommen som et brud med antikken.

At der netop ikke er tale om et radikalt brud, blev tydeligt, da vi besøgte Museo Pio Cristiano i Vatikanmuseerne. Her så vi, at sarkofager blev prydet af et sammensurium af hedenske-antikke og kristne motiver. Man kunne endda driste sig til at sige, at de kristne overtog velkendte motiver som den gode hyrde og fuglen fönix.

Besøget i romerske huse under Santi Giovanni e Paolo-kirken er et andet eksempel på, at man bliver nødt til at nuancere sit perspektiv på den tidlige kirkes tilblivelse og status. Kristne kunne godt praktisere deres tro inden for hjemmet, side om side med ikke-kristne.

Christian: Denne religiøse pluralisme, som du antyder, kommer jo også til udtryk i beretningerne om såkaldte mysteriekulter som Mithras- og Kybele-kulten. Mithras-kulten dyrkede solguden Mithra

og bestod alene af mænd, der mødtes i helligdomme, kaldet mithræer, som vi så ét af i Ostia. For at blive en del af kulten skulle man initieres af en præst, der, efter at have oplært novicen i kultens myter, indviede vedkommende til kulten, der blev afsluttet med et fællesmåltid.

Disse ritualer minder om den kristne dåb, katekumenat og nadver, men var overgangsriter, der gik igen i Kybele-kultens initiation, hvor novicen blev stænket med blod af en nyslagt okse, hvorefter blodet blev ofret til frugtbarhedsgudinden Kybele. Overgangene mellem liv og død med fokus på blodets kraft alluderer til de kristne sakramenter.

Hvordan finder man antikke spor?

Ida: I Rom kæmper alt om beskuerens opmærksomhed. Kirkerne, triumfbuerne, obeliskerne, springvandene, cypresserne... Men hvis man kun kigger opad, mister man blikket for det sande guld, der ligger hengemt i mørket. Vi gik ikke kun rundt i, men også under Rom. Det er i strukturerne under jorden, at man kan gå tilbage i tiden og finde spor af den gamle by. Allertydeligst var det i basilikaen San Clemente, hvor man gennem tiden byggede oven på eksisterende fundamenter i flere lag.

Christian: Vi besøgte naturligvis også Peters- og Laterankirken, der helt indlysende er storslåede. Det var dog også betydningsfuldt at opleve de mindre og ældre kirker, der var overdådige i deres enkelthed uden barokkens pomp og pragt. Mange af kirkerne, vi så, bar præg af en bæredygtig byggeskik, idet materialerne var blevet genanvendt og genbrugt på ny, kaldet *spolia*.

Et eksempel på denne praksis er de mange forskellige marmortyper i søjlerne i Sant' Agnese fuori le mura, der giver kirken et unikt udtryk. Centralt for de ældre kirker, vi besøgte, var apsismosaikkerne, der med sine pragtfulde detaljer fæstnede blikket, så snart man trådte ind.

De mosaikker, vi så, portrætterede ofte Kristus på tronen med Peter og Paulus til hver side. Til sammen repræsenterer de sammenvævningen af det jødiske og hedenske, som bliver ét i Kristus – nu med centrum i Rom. Det så vi bl.a. i Santa Pudenziana. Andre mosaikker afbilder Kristus og Maria på tronen, der er en tydelig guddommeliggørelse af Maria ved at sammenkæde det mariologiske og kristologiske. Dermed rummer disse apsismosaikker mange fascinerende teologier.

Ida: Helt sikkert. *Spolia* er et virkelig godt og synligt eksempel på, at man i det 4. årh. begyndte at flytte magtens centrum væk fra Forum Romanum. Konstantin den Store brugte søjler fra antikke templer og bygningsværker til at bygge kirker, og særligt én af Konstantins kirker, Peterskirken, blev symbolet på den kolossale magt, pavekirken fik. I middelalderen lykkedes pavekirken også med at påvirke historien om kirken retrospektivt, hvilket titelkirkerne vidner om.

I modsætning til bispekirker som Lateran- og Peterskirken er en titelkirke en betegnelse for private kirker, der blev bygget af aristokrater i det 4. årh. Titelkirkerne blev betjent af en selvfinansieret gejstlighed, hvilket gav anledning til stridigheder af politisk og dogmatisk art. Men i takt med at aristokratiet forsvandt i Rom, kom titelkirkerne til at stå tomme, og de blev overtaget af pavekirken. I den forbindelse finder og opfinder man helgener, der kan

sættes i forbindelse med kirken, og deres relikvier overflyttes for at underbygge kirkens hellighed. På dén måde skrives der en ny historie om kirkerne.

Har turen været relevant for dit studie?

Christian: Som nævnt gjorde ikonografien et stort indtryk på mig, men den oldkirkelige liturgi har også været betydningsfuld. At være i Lateran-baptisteriet og se og opleve, hvordan det religiøse og liturgiske er indlejret i arkitekturen, giver så meget mere indsigt i den oldkirkelige dåbsliturgi end ved blot at læse om den. Den oldkirkelige dåb var i højere grad kropslig og sanselig end sproglig som liturgien i Folkekirken, fordi der dengang blev lagt vægt på bevægelser, salving, olie, fuld neddykning, klæder, håndspålæggelse, korstegn og kys.

Baptisteriet vidner om denne performativitet, hvor den døpte efter neddykningen opstod til et nyt liv i et nyt lys – et helt konkret lys, idet dåben fandt sted natten til påskemorgen. Mødet med den oldkirkelige arkitektur har været med til at give mig en dybere indsigt i betydningen af religiøse bygninger. Denne indsigt tager jeg med mig, når jeg går i kirke og dér oplever, hvordan rummet påvirker min krop, mine følelser og sanser.

Ida: Det er næppe overraskende, at studieturen igangsatte mange overvejelser om historiografi. Netop fordi vi tog udgangspunkt i det antikke Rom, stod det klart for mig, at historien til alle tider har været et redskab, magthavere har brugt til at understøtte deres egen magt ved at fremhæve noget frem for andet.

Augustus genopbyggede Forum Romanum for at efterligne republikkens

guldalder. Konstantin optrådte med sin kolossale statue på Forum Romanum som en ny Augustus og indvarslede en ny periode med sin placering af Konstantinbuen ved foden af Augustus' magtcentrum. Uden for bykernen byggede han kirker, der senere skulle vise sig at blive en stor magtfaktor i den kristne verden. Netop det var Sixtus V. med til at sikre, da han i det 16. årh. flyttede Augustus' egyptiske obelisker fra det 'gamle' Rom og udsmykkede dem med kors for at fremhæve de vigtige knudepunkter i den 'nye' kristne by foran Konstantins kirker.

På obeliskens inskriptioner kan vi læse om Konstantins omvendelse til kristendommen, selvom hans placering af kirkerne uden for byen og selvscenestættelse som *Sol Invictus* på Konstantinbuen indbyder os til at se på den kristne kejser med kritiske øjne. Og selvom der var mange skikkelser, der kæmpede om pladsen, løber Konstantin med sejren som ham, der var allestedsnærværende på vores tur, selvom han kun selv besøgte byen én eneste gang for 1.700 år siden.

Historiens hovedhjørnesten

På Piazza del Popolo blev turen ringet ud af klokkerne, der slog fra Augustineremitternes kirke, Santa Maria del Popolo – en kirke, Luther opholdt sig ved på sin rejse til Rom i 1510. Ligesom Konstantin ifølge senere historieskrivning indvarslede en ny æra for kirken, er Luther også blevet tillagt en sådan omkalfatrende rolle.

Men som studieturen har lært os, er det forfejlet at fastholde et forsimplet perspektiv på historien. Vi skal bevæge os væk fra en forståelse af kirke- og teologihistorien som præget af brud og modsætninger, og i stedet insistere på at forstå forudsætningerne for nye strømninger. Historien er som *spolia*: Den er eklektisk og bygger ovenpå tidligere fundamenter, som det er altafgørende at gå ned i og lære at kende.

Tak til dem, der gjorde denne studierejse mulig. Vi håber, at der kommer flere muligheder for at rejse ud og opleve det, vi læser så meget om, på egen krop. Det er ganske uundværligt. I særdeleshed tak til Jens og Florian for deres kolossale viden og engagement. *Grazie mille!*

Troens musik

Liturgisk sang mellem tradition og nyskabelse

Af lektor emeritus, ph.d. Christian Troelsgård

Liturgisk musik beforder fællesskab, som rækker ud over det talte ord. Kirkemusik er også en stærk identitetsmarkør. I Vesteuropa associerer alle instinktivt lyden af klokker og orgel med 'kirke' og 'kirkemusik'. I Rusland er indbegrebet af kirkemusik den flerstemmige koral, som italienske musikere via Ukraine bragte til kejserhoffet i 1700-tallet. I andre østkirker er lyden af kirkemusik bundet sammen med forskellige rent vokale udtryk og særlige melodiske forløb og skalaer, som mange i vesten stadig instinktivt ville betegne som 'orientalske'.

For kirkegængerne generelt har det musikalske udtryk stor betydning, især med henblik på den måde, man enten omfavnes af musikken eller aktivt deltager i den. Kirkemusikken er både en åndelig vækstzone og en slagmark.

Lyde fra fortiden

Gennem et langt forskerliv har jeg undersøgt kilderne til byzantinsk kirkesang, dvs. den enstemmige sangtradition, uden orgel, som blev brugt til at ledsage gudstjenester efter byzantinsk ritus fra senantikken og op gennem middelalderen. Det var i den periode, man udviklede en noteskrift, der også inspirerede vesteuro-

pæiske kirkefolk til skriftliggørelse af kirkemusikken og udviklingen af musikteori omkring år 900. Det blev i vesten til middelalderens latinske sangtraditioner, hvoraf 'gregoriansk sang' er den mest kendte. Den har også fået sin egen specifikke 'lyd-identifikation', som knytter sig til 'middelalder' eller 'munkesang'. Få er opmærksomme på, at også denne 'lyd fra fortiden' er et resultat af en historisk rekonstruktion, der i høj grad hviler på musikalske idealer fra den franske senromantik. Det gælder specifikt det 1850-1870-tals miljø, hvor 'genopdagelsen' af gregoriansk sang fandt sted.

Pointen er, at noterede musikhåndskrifter kun fortæller halvdelen af historien. De mundtlige traditioner, den præcise udførelse, og de emotionelle eller meditative tilstande, som musikken befordrede individuelt og kollektivt, kan man kun nærme sig indirekte.

Kirkemusik lever i et spændingsfelt mellem tradition og fornyelse, autenticitet og aktualitet. Enhver kirkemusikalsk ytring har i sig et rituel her og nu aspekt, hvor genkendelighed eller accept af et særligt musikalsk udtryk er vigtigt, for at den kan lyde i troens rum. Disse forhold er vigtige, medmindre man har

en forventning om kirkemusikken som banebrydende kunstmusik og ser gudstjenesten mere som en koncert (som jo også har et vist mål 'ritualitet' indbygget i sig!).

Jeg tror, at sådanne spændinger og dilemmaer har været aktuelle gennem hele kirkemusikkens historie: Hvad plejer vi at gøre? Hvad kan vi gøre? Hvad nyt giver mening nu og her?

Akathist-hymnen

Jeg har netop udgivet en artikel om musikken til den mest berømte østkirkelige Maria-hymne, den anonyme Akathist-hymne fra 600-tallet. De tidligste musik-håndskrifter er dog en del yngre og repræsenterer mindst tre forskellige traditioner. Man ved ikke, hvor gammelt selve navnet på værket er ('Akathistos hymnos'), men det blev ret tidligt koblet med hymnen i håndskrifterne. Navnet refererer til den tilhørende liturgi, hvor menigheden står op under hele den lange hymne (akathistos betyder 'ikke-siddende').

Hymnen er bygget op af en 'prolog' (*prooimion*), efterfulgt af 24 strofer (*oikoi*, 'huse'), som hver begynder med et af det græske alfabets bogstaver, fra alfa til omega. Det associerer nok til de alfabetiske salmer fra både Det Gamle og Det Nye Testamente (fx Åb 22). Prologen introducerer bebudelsen og inkarnationen, mens de første tolv strofer genfortæller barndomsberetningen fra Luk 1-2. Denne fabulerende stil med bibelsk klangbund hviler sandsynligvis på den tidlige syriske hymnetradition, der blev nyfortolket i den græksprogede kirke. Akathist-hymnen er overleveret sammen med en gruppe af sange (*kontakia*, 'sang-ruller'), der indeholder poetiske udlægninger af

bibellæsninger, dvs. en slags prædikenagtige hymner til kirkeårets fester.

De sidste tolv *oikoi* slår over i en hyldest til Guds Moder (*Theotokos*, 'Guds-fødersken'). Hvor de første tolv strofer udgør et narrativt forløb, er disse sidste tolv i stedet blevet kaldt den 'teologiske del', fordi Marias rolle i 'frelses-økonomien' er i fokus.

Gennem hele hymnen afsluttes hver anden strofe med en serie af tolv gange 'Vær hilset' (*Khaire*) efterfulgt af et Maria-epitet, dvs. i alt 144 forskellige Mariatilnavne. Akathist-hymnen udgør på denne måde et helt lille mariologisk leksikon.

Ud over hymnens popularitet ved Maria-fester blev den tidligt til et udtryk for tilhørsforhold til den ortodokse kirke eller slet og ret et pant på Det Byzantinske Riges overlevelse. Det oprindelige *prooimion* blev suppleret med et afsnit, der fremhæver Jomfru Marias rolle som Konstantinopels skytspatron. Legenden fortæller, at den nye tekst blev sunget for at bede om hjælp fra Maria under en fjendtlig belejring byen i år 626. Resten af hymnen indoptager derimod dogmatisk stof om Maria-figuren i kølvandet på Efesos-koncilet i 431 – og endnu ældre Maria-legender.

Findes 'autentisk rekonstruktion'?

I de ortodokse kirker har der traditionelt været stærk og ofte ideologisk overbevisning om liturgisk stabilitet og musikalsk autenticitet. Det gælder også kirkesangen. Forskningen viser dog, at traditionerne gennemgik langsomme, men konstante og organiske forandringer. Det skaber og har historisk set skabt vanskeligheder for kirkemusikforskere, når forestillingen om en nutidig bevarelse af

autentisk og original kirkemusik bliver udfordret.

At hævde at have bevaret eller præcist genskabt en eller anden original og autentisk version af fortidens kirkemusik er i min optik et uvidenskabeligt forehavende, selvom både trossamfund og den nysgerige offentlighed hungrer efter 'autentiske rekonstruktioner'. Man kan på et videnskabeligt grundlag alene nærme sig plausible fortolkninger af fortidens musikalske kilder. Rekonstruktioner fortæller dog ofte lige så meget om de musikalske idealer hos de forskere og udøvende, der i nutiden aktualiserer kilderne, som de fortæller om den musik, der oprindeligt lå bag kilderne.

De forskellige stilarter

Musikken til Akathist-hymnen er et eksempel på en musiktradition i langsom og organisk forandring, der over tid til sættes nyskabende elementer. De ældste af de overleverede melodier er langt udtrukne og melismatiske. De følger et musikalsk sprog, som var udviklet inden for Konstantinopels katedral-ritus, og som krævede specialtrænede solister og kor. Da de ortodokse gudstjenester generelt var meget lange, og da det meste af liturgien blev sunget af celebranterne, må menighedens deltagelse have været af en mere receptiv eller meditativ karakter. De håndskrifter, som gengiver denne musikalske tradition, var dog i brug både i klostre og større bykirker.

Ved siden af den traditionelle katedralstil eksisterede der tilsyneladende en meget enklere måde at synge Akathist-hymnen på, i hvert fald siden højmiddelalderen. Den findes kun i nogle få håndskrifter, hvor en skriver eller sanger undtagelsesvis har nedskrevet en

samling af de melodier, som blev sunget ofte. Min teori er, at disse melodier blev overleveret mundtligt, og kun de sange, som blev sunget sjældent, for eksempel på årlige helgenfester, blev nedfældet i musikhåndskrifterne. Gennem den sparsomme dokumentation af de oftest sunge melodier er der så for en gangs skyld en slags adgang til en musikstil, hvor menighedens deltagelse var både mulig og sandsynlig.

I den senere middelalder blomstrede en nyskabende og virtuos sangstil op i det byzantinske kulturrum, den såkaldt 'kalofoniske' stil. De traditionelle melodier blev taget under behandling af særligt ambitiøse kantorer (*maistores*). Den originale struktur af sangen som overleveret i de ældre håndskrifter stod dog fast. Det indebar, at toneart og begyndelsestoner blev bevaret, men i sektioner blev de udsmykket og forsiert. Muligvis var den kalofoniske stil i senbyzantinsk sang en vigtig inspirationskilde for den tidlige italienske 'bel canto'-stil og udviklingen af operaens arie-format.

Dernæst er hymnetekstens centrale ord blevet musikalsk bearbejdet over tid. I Akathist-hymnen drejer det sig om henvisninger til inkarnationen og 'Gudsfødersken', som blev gentaget, 'trukket ud' og derved fremhævet musikalsk. Også omstillinger af hymnetekstens fraser i nye mønstre (*anagrammatismos*) er et hyppigt fænomen i de mange forskellige kalofoniske udgaver af Akathist-hymnen.

Deltagelse og identifikation

Alle disse versioner har dog én ting til fælles, nemlig at de slutter med et omkvæd, der svarer til den simple musikstil, jeg nævnte ovenfor. Hymnen er bygget

op af en prolog og 24 strofer (svarende til alfabetet), som slutter skiftevis med omkvædene 'Alleluia' (inspireret af omkvæd i Salmernes Bog) og 'Vær hilset, Brud uden brudgom' (*Khaire, Numphē anumpheute*, inspireret af Luk 1,28). I musikhåndskrifterne er der ofte blot anført de første to-tre notetegn (*neumer*) af disse omkvæd, men ved identifikationen af den 'simple stil' kan man let fylde resten ind.

Tilføjelsen af velkendte omkvæd forbinder dermed naturligt det nyskabende med det traditionelle og muliggør en kollektiv deltagelse eller identifikation. Man kan sammenligne fænomenet med Bachs kantater, hvor brugen af velkendte koral- eller salmemelodier indflettes i et mere komplekst musikalsk udtryk båret af solister og professionelle kirkemusikere.

Indføjelsen af koral-melodien refererer til menighedens deltagelse, uanset om de faktisk synger med eller ej, og skiftet fra solostemme til kor fungerer som markør.

Der foregår med al sandsynlighed også et skifte i kirkemusikkens emotionelle dimension, hvor genkendelighed og tradition smelter sammen med det kunstfærdige og fornyende. I tilfældet med Akathist-hymnen er det menighedens tro på inkarnationen, der bliver bekræftet, ligesom man som tilhører til en af Bachs passioner bliver inddraget i og på forskellige planer deltager i lidelseshistorien.

Uanset hvilken tradition, man står i, er rituelle musiktraditioner dybt integreret i de liturgiske former. Samværet om tro og ritualpraksis smelter sammen i kirkemusikken og finder her et på andre måder udsigeligt udtryk.

Torsdag den 11. til fredag den 12. september 2025

Teologisk stiftskonference

Født til at begynde. En konference om nye begyndelse

Sted: Det Teologiske Fakultet, Karen Blixens Plads 16, 2300 København S.

Arr.: Center for Kirkeforskning, Det Teologiske Fakultet, med Fyens Stift, Helsingør Stift, Københavns Stift, Roskilde Stift og Lolland-Falsters Stift.

Tavse Maria og larmende kvinder

Et prisbelønnet speciale om feminitet og moderskab

*Af cand.mag. og cand.theol.
Sarah Elizabeth Clement Toftager*

I samfunds- og kulturlivet er der i dag en stor interesse for feminitet og moderskab. Derfor valgte jeg i mit speciale at undersøge disse emner i Det Nye Testamente. Mit fokus er udvalgte moder- og kvindeskikkelser i Matthæus- og Lukasevangeliets, som jeg læser i lyset af nyere konsteori.

Specialet blev i januar 2025 tildelt Collegium Biblicums talentpris efter indstilling af min vejleder, lektor emerita Gitte Buch-Hansen.

To måder at læse på

Den amerikanske queerteoretiker Eve Kosofsky Sedgwick (1950-2009) skelner mellem to læsemåder, henholdsvis *paranoid reading* og *reparative reading*. Mens *paranoid reading* er udtryk for en konstant, lettere neurotisk 'agtpågivenhed' over for det, der måtte kunne forstyrre normative perspektiver på en given sag, søger *reparative reading* nye, helende betydningsmuligheder.

Ifølge Sedgwick er *paranoid reading* en så udbredt metode i dag, at tilgangen er blevet synonym med kritikken selv. *Reparative reading* kompletterer imidlertid den konstante mistænksomhed, idet denne tilgang med kropsligt og affektivt udgangspunkt muliggør og insi-

sterer på nye læsemuligheder og dermed på nye forståelser.

På baggrund af Sedgwick's hermeneutiske fordring er jeg i specialet optaget af to *ligevægtige* spørgsmål. For det første undersøger jeg Maria-figures relation til Jesus hos Matthæus og Lukas. For det andet modstiller jeg Matthæus' Maria-skildring med den kana'anæiske kvinde (Matt 15,21-28) og Lukas' Maria-figur med den anonyme kvinde, der salver Jesus' fødder (Luk 7,36-50). På den måde kompletteres evangeliernes Maria-figurer med udvalgte marginaliserede kvindeskikkelser.

Julia Kristeva om moderen

Specialets teoretiske ramme er psykoanalytikerens Julia Kristevas terminologi, herunder den semiotiske *chora*, den symbolske orden, feminin paranoia, feminin masochisme og abjektion. Samtlige begreber anvender jeg i udlægningen af Kristevas essay "Stabat Mater" fra 1977. Kristeva skriver essayet efter sin søns fødsel i 1976, men også i kølvandet på udgivelsen af Marina Warners klassiker *Alone of All Her Sex: The Myth and the Cult of the Virgin Mary* i 1977 (udgivet med nyt forord i 2013). Fra et feministisk

standpunkt forkaster Warner katolicismens kirkelige og folkelige Maria-figur. Kristeva istemmer, idet hun i essayet udvider Warners kulturkritik *psykoanalytisk*: Kulturhistoriens Maria er et (krop-)umuligt kvindeforbillede for konkrete, levende kvinder.

Af de nævnte begreber præsenterer jeg af pladsmæssige årsager her kun den semiotiske *chora* og den symbolske orden:

Chora er et flydende, diffust begreb. Kristeva henter termen fra Platons *Timaios* (ca. 360 f.Kr.), hvori *chora* bestemmes henholdsvis stedsligt og moderligt. Parallelt hertil præsenterer Kristeva *chora* som en 'beholder' eller som 'den moderlige chora', opsummerende som et "matrix space". Med Freuds begreber matcher *chora* ubevidste, før-sproglige primærprocesser, men også det, der foreligger før. *Chora* betegner altså en før-sproglig, feminint eller moderligt funderet modalitet i den menneskelige eksistens.

I forlængelse af psykolingvisten Jacques Lacan (1901-1981) hævder Kristeva, at et spædbarn, når det løses fra dets umiddelbare tilknytning til moderen, indsluses i den *symbolske* orden. Denne orden forstås som en sprogligt formsat, maskulint bestemt rammesætning, som barnet opdrages i. Opdragelsen ikke bare påhviler, men *tilkender* moderen en plads inden for samfundets socio-symbolske kontrakt. Med afsæt i sine egne moderskabserfaringer beskriver Kristeva dette socialiseringsarbejde som en voldtægt, ikke bare af hende selv, men også af hendes søn, altså af opdragelsens objekt.

Det symbolskes overtag betyder imidlertid ikke, at *chora* forsvinder. Tværtimod understreger Kristeva, at den symbolske orden formes over for *chora*, som

momentvis kan gennemtrænge det symbolske. Forstyrrelsen sker især i kunst, musik og litteratur. Det er dermed via sådanne 'genrer', at en gen-formulering af den symbolske orden kan ske, en orden, som ifølge Kristeva ikke kun skal bestemmes maskulint, men i et samspil mellem maskulint og feminint.

Forsøgsvist påbegynder Kristeva i "Stabat Mater" selv et sådant gen-formuleringsarbejde. På baggrund af egne erfaringer formulerer hun i alt 11 mærkværdige, men betydningsfulde *stream-of-consciousness*-agtige fragmenter om feminitet, graviditet og moderskab. Hendes personlige moderskabstekster løber grafisk parallelt med den psykoanalytiske gennemgang af kulturhistoriens symbolske Maria-figur. Det er bemærkelsesværdigt, at Kristevas fragmenter tager afsæt i de 'huller', altså i de tomme pladser, som hun i essayets brødtekst identificerer i kulturhistoriens Maria-figur. Kristeva skriver således blandt andet om feminin masochisme, altså om kvindens selvundertrykkelse under det symbolske, og om forholdet kvinder imellem. I sit essay udfører Kristeva altså selv det reparative eller helende arbejde, Sedgwick senere insisterede på.

Mens Kristeva psykoanalytisk udlægger 'mekanikken' under *kulturhistoriens* Maria-figur, er jeg optaget af at anvende hendes terminologi på *kanoniske, bibelske tekster*.

Maria hos Matthæus

I lyset af Kristevas terminologi fremstår Matthæus' Maria-figur blot som en rugemor for Guds sæd. I sig selv er hun en uinteressant og narrativt tavs figur. Fokus i barndomsfortællingen er ikke Marias

jomfrufødsel, men derimod samhørighedsforholdet mellem Jesus, Gud og Josef. Den påfaldende passivform i Matt 1,16b i evangeliets genealogi er her vigtig ("[Maria], af hvem Jesus blev avlet, ham, der kaldes Kristus"). Ifølge min læsning har verbalformen guddommelig agens. Verset henviser altså til Jesus' guddommelige oprindelse. Ved en sådan læsning bliver samhørighedsforholdet mellem Jesus og Josef imidlertid uklart. Et afgørende 'tekstmoment' bliver derfor, at Josef ved navngivningen af Jesus i Matt 1,21a indsætter Jesus i den davidiske slægtssammenhæng, Josef selv nedstammer fra – og som netop er så vigtig for evangelisten.

Til støtte for min læsning inddrager jeg Aristoteles' forplantningsteori, *epigenesen*, og i forbindelse hermed betydningen af performative slægtskabsritualer i græsk-romersk hellenisme. Efter navngivningen forbliver Maria en bogstaveligt talt udtømt og udskilt 'beholder'. Den gentagne understregning af henholdsvis Guds og Josefs faderskaber understøtter evangeliets marginalisering af Maria.

Maria hos Lukas

I Lukas er den anerkendelse og værdighed, evangelisten giver Maria, ikke forankret i hendes biologiske moderskab, men i hendes gudfrygtighed. Dette afslører blandt andet en kort samtale mellem en anonym kvinde og Jesus i Luk 11,27b-28. Kvinden siger: "Salig er skødet, der bar dig, og brysterne, du diede", men Jesus korrigerer: "Snarere er de salige, der hører Guds ord og bevarer det". Jesus irettesætter altså kvindens saligprisning af Marias moderkrop.

Denne læsning underbygges af Lukas' sædemandslignelse (Luk 8,4-15), der præciserer, at Guds folk netop kun tæller dem, der hører Guds ord og bevarer det. Det er altså ikke længere Abrahams konkrete sæd, men Guds åndelige sæd, der tæller. Jesus' anerkendelse af Maria sker dermed *på tværs* af deres biologiske nærrelation. Kort sagt: Kravet om efterfølgelse erstatter biologisk slægtsbånd. Marias relation til Jesus adskiller sig dermed principielt ikke fra enhver anden discipels relation til Jesus.

Simeons profetiske ord i Luk 2,34-35 om sværdet, der vil gennembore Marias *psyche*, sigter dermed heller ikke til en moders smerte over hendes mistede barn. Profetien forudsiger derimod *abjektions* smerte, altså afstødelsen eller tilbagetrængningen af den kropslige relation mellem Maria og Jesus. Jeg medtager denne pointe, fordi Kristeva i *sine* reparative tekster citerer Simeons udsagn med det formål at understrege, at hun livet igennem er kropsligt forbundet med sit barn. Kristevas brug af profetien står dermed i diametral modsætning til den betydning, udsagnet har hos Lukas.

Chora'iske kvinder

Marginaliserede kvindeskikkelser hos Matthæus og Lukas tager lydligt og kropsligt til genmæle over for evangeliernes tavse og kropsløse Maria.

Den kana'anæiske kvinde hos Matthæus, som bogstaveligt talt er grænseløs, etnisk og soteriologisk marginaliseret, forfølger Jesus og opnår dermed sin datters heling. Til læserens og nok også disciplenes overraskelse lykkes det dermed kvinden at destabilisere den symbolske orden i evangeliet.

Den kropslige forbindelse til barnet, som Lukas nægter *sin* Maria, har tilsvarende sit modstykke i fortællingen om kvinden, der salver Jesus' fødder. Ved sin adfærd forarger hun ved et farisæisk middagsselskab, eller hvad der i det symbolskes optik opfattes som 'rent'. Læst med Kristeva eksemplificerer hun ved sin moderlige kommunikation det før-sproglige *chora'iske* rum, som insisterer på sin berettigelse inden for Loven. Jesus' anerkendelse af hendes moderlige omsorg skurrer voldsomt mod den kropsfornægtende ekklesiologi, som han cementerer i forhold til Maria. Det er altså en velsignelse, der overrasker.

Huller i det symbolske net

Nok er omtalen af Maria-figuren hos Matthæus og Lukas beskeden, men hendes udsigelse er stor. Kristevas begrebsapparat gør det muligt, at man i nærlæsningen af relevante Maria-passager øjner evangelisternes forskellige projekter, herunder forskelligartede soteriologier og ekklesiologier.

I Matthæusevangeliet er gåden i barndomsfortællingen, hvordan Jesus på samme tid kan være Guds søn og Josefs søn og dermed af davidisk og messiansk slægt. Dette perspektiv overflødiggør Maria. Anderledes forholder det sig i Lukasevangeliet, hvor Maria prides som matriark for Guds nye folk (Luk 1,42-43), det folk, der alene bestemmes åndeligt (Luk 1,38). Som forudsætning herfor må Maria imidlertid efterkomme kravet om efterfølgelse og tilsidesætte enhver kropslig forbindelse til sin søn (Luk 2,7).

I begge evangelier *tilbage*trænges Marias moderskab og moderkrop altså radikalt – og i Lukas i højere grad, end Kristeva tilsyneladende er opmærksom på. Uden en dyberegående eksegetisk læsning kommer hun til at overse evangeliets radikalitet.

Mit arbejdes *reparative* analyser afdækker imidlertid små huller i evangeliernes ellers finmaskede, symbolske net. Den kana'anæiske kvinde og den anonyme moderfigur er begge eksempler på kvinder, som insisterer på en anden kvindeskikkelse end den, Maria konkretiserer. Overraskende er det, at de begge opnår Jesus' velsignelse. På tværs af årtusinder understøtter de to kvinder Kristevas pointe om, at den tilbagetrængte semiotiske *chora* performativt *tager* plads inden for den symbolske orden. De levendegør dermed det ulevelige og fornyer således de bibelske tekster for læserne, der netop ikke blot er symbolske, men affektive, kødelige væsner.

Specialets titel lyder: *En eksegetisk undersøgelse af udvalgte moder- og kvindeskikkelser i Matthæus- og Lukasevangeliet i lyset af Julia Kristevas kønsteori og terminologi: Maria, Jesus' mor, den kana'anæiske kvinde – og kvinden, som salvede Jesus' fødder.*

Det er frit tilgængeligt via Det Kongelige Bibliotek: https://curis.ku.dk/ws/files/380401378/Speciale_ES23_24_GMW609.pdf

At spise sig til forening med Gud

Et ph.d.-projekt om nadverforståelser i skolastikken

Af ph.d.-stipendiat Peter Buch Hvarregaard

I forskningen fremhæves der ofte to grundlæggende træk, der kendetegner det teologiske syn på nadveren eller 'eukaristien' i middelalderen. Det ene er en forskydning i oversættelsen af det græske ord *eucharistia* fra at betyde en 'taksigelse' (*actio gratiarum*), som mennesket giver, til at betyde 'den gode nåde' (*bona gratia*), som mennesket modtager. Forskydningen understreger opfattelsen af Kristi tilstedeværelse i nadveren som selve kilden til nåde.

Det andet væsentlige træk er forståelsen af nadveren og Kristi tilstedeværelse ved hjælp af et modsætningsforhold mellem *veritas* og *figura*, altså et enten-eller mellem sandhed og tegn. Grundskelettet for udlægningerne af nadveren bliver en afvisning af en figurativ tilstedeværelse og en hævde af en sand tilstedeværelse af Kristi legeme.

Disse to træk ser vi også i den senere middelalder, i skolastikken. Et eksempel er Thomas fra Aquinos klassiske *Summa Theologiae*. I værket indleder han sit afsnit om transsubstantiation med spørgsmålet om, hvorvidt Kristus er til stede i nadveren *secundum figuram vel sicut in signo* eller *secundum veritatem*. I sit svar afviser Thomas selv en figurativ tilstede-

værelse til fordel for en sand tilstedeværelse af Kristus i nadveren.

Alligevel er det for Thomas og mange af hans efterfølgere i skolastikkens universitetsverden svært at opretholde den skarpe modsætning mellem figur og sandhed. På trods af fremhævelsen af Kristi sande tilstedeværelse er mange af dem, Thomas inklusiv, stadig optagede af, hvordan nadveren fungerer som en figur eller et tegn på Kristi legeme og blod og på vores forening med dette. De figurative elementer spiller altså fortsat en vigtig rolle for deres forståelse af nadveren som sakramente.

I mit ph.d.-projekt på Afdeling for Kirkehistorie undersøger jeg skolastikkens udlægninger af, hvordan Kristus formidles i nadveren, herunder forståelsen og brugen af begrebet *figura*.

Petrus Aureoli om nadveren

Som et eksempel vil jeg inddrage middelalder-teologen og franciskanermunken Petrus Aureoli (ca. 1280-1322). Blandt meget andet underviste han i Peter Lombarders *Sentenser* ved universitetet i Paris i 1317-1318. Fra hans undervisning er der bevaret en *reportatio*, altså en redigeret version af en afskrift, som en af

hans studerende har taget af forelæsnin-
gerne. I bog fire af denne *reportatio*, der
udgør et kommentarværk til Lombarde-
rens *Sentenser*, behandler Aureoli blandt
andet nadveren, og hans første afsnit her,
hans distinktion 8, handler om nadveren
forstået som et sakramente. I det følgen-
de vil jeg præsentere, hvordan Aureoli
bruger begreber som 'tegn' og 'figur' i
sine teologiske refleksioner og den be-
tydning, som modsætningsparret figur-
sandhed har for ham.

For Aureoli er den sande tilstedevæ-
relse af Kristus i nadveren og vores for-
ening med ham betinget af forståelsen
af nadveren som en figur, eller som en
afbildning. Igen og igen slår han fast, at
nadveren frembringer det, den afbilder
(*efficiat quod figurat*). Det, som afbildes
og som frembringes i nadveren, er ifølge
Aureoli Kristi legeme og menneskets for-
ening med dette; det vil sige Kristi lege-
mes inkorporation i det menneske, som
deltager i nadveren.

Meningen med at indstifte nadveren
som sakramente under 'den nye lov', si-
ger Aureoli, var, at der skulle være et tegn,
som udviste den størst mulige kærlighed
og hengivelse. Dette tegn er spisningen,
hvor noget gives og inkorporeres i noget
andet, og noget føres sammen i det indre.
Det, som ligger til grund for nadverens
indstiftelse, er således dens figurative og
tegnmæssige karakter. Aureoli har ikke
nogen forbehold, når han siger, at Kristus
er til stede i nadveren i et tegn og skjult
(*in signo et latenter*).

I sin behandling af emnet fremlægger
Aureoli dog ét grundlæggende modsæt-
ningsforhold mellem figur og sandhed,
og dette er modsætningen mellem 'den
gamle lovs' offerdyr, og 'den nye lovs'

ene offer i Kristi korsdød. For ham er den
centrale og relevante 'sandhed' i nadve-
ren nemlig den 'sandhed' og virkning,
som lå i Kristi korsgerning. Lad os se
nærmere på denne modsætning.

Figur og sandhed

I bog IV, distinktion 8, artikel 3, spørger
Aureoli om, hvorvidt det er passende at
indstifte nadverens sakramente under
'den nye lov'. Som sit første og vigtigste
argument fremfører han, at enhver lov
må indeholde et offer, der behager den
gud, som det ofres til. 'Den nye lov' er
sandhedens lov (*lex summæ veritatis*), og
derfor må 'den nye lov' indeholde det
mest sande og velbehagelige offer, som
er et åndeligt offer (*spirituale sacrifici-
um*). Dette offer sætter Aureoli i modsæt-
ning til 'den gamle lov', som kun inde-
holdt et falsk (*falsum*) offer, og som kun
var skygger og en figur af det sande offer
(*umbræ et figura sacrificii veri*).

Modsætningen for Aureoli beror på,
at der i 'den gamle lov' blev ofret noget
legemligt (*aliquid corporale*), som kun
var behageligt for Gud på grund af hen-
givenheden hos dem, som ofrede (*in de-
votione offerentis*). Sandhedens lovs offer
derimod skal i sig selv være behageligt
for Gud. Her er det mest behagelige kun
det, som er tættest på Gud selv, og som
tager del i hans fuldkommenhed, hvilket
er sjælen (*anima*). Dog deltager hver-
ken mennesker eller engle tilpas i Guds
fuldkommenhed til at kunne fungere som
dette offer; derfor er det kun Kristus, der
kan fungere som dette offer, fordi han
tager del i Guds fuldkommenhed. Dette
er det sande offer, som nadveren er nært
beslægtet med.

Kristi korsdød er det ene sande offer og nadverens centrale sandhed, som 'den gamle lovs' falske ofringer kun var en figur på og afskygninger af. På den ene side opstilles der her en skarp modsætning mellem figur og sandhed som mellem sandt og falsk. På den anden side fremsætter Aureoli også en stor billedmæssig lighed mellem de to slags ofringer og forstår Kristi åndelige offer gennem 'den gamle lovs' legemlige ofringer.

Ligheden mellem ofrene forstår Aureoli ud fra Hebræerbrevet 9. Brevets forfatter sammenligner her Kristi korsdød med den jødiske ypperstepræst, som én gang om året gik ind i templets indre rum med blod fra offerdyr for at sone for synder. I sammenligning med dette er Kristus gået ind i det allerhelligste rum én gang for alle, og han er gået derind "ikke med blod af bukke og kalve, men med sit eget blod..." (Heb 9,12). Det, som sker henholdsvis i figuren og dens opfyldelse, er altså noget, som kan lignedes med hinanden. Den gammeltestamentlige figur giver den legemlige afbildning af det åndelige, som sker på korset. I dette tilfælde er figur og sandhed dog adskilt fra hinanden, fordi de er adskilt i tid. For Aureoli er figur og sandhed adskilt fra hinanden, når forskellen går mellem 'den gamle lov' og 'den nye lov,' eller mellem før og efter Kristus. I nadveren arbejder det 'figurative' og det 'sande' dog meget tæt sammen, hvilket vi ser i det følgende.

Kristus i madens modus

For Aureoli er meningen med nadveren, at den skal være et tegn. Det er dog ikke et tegn, der er adskilt fra det, det betegner, men et tegn, som formidler det, det betegner gennem noget konkret og sans-

bart. Nadveren er indstiftet som en spisning, fordi spisning eller indtagelsen af mad og drikke er det klareste tegn på forening og inkorporation af en ting i noget andet. Således modtager mennesket Kristus i madens modus (*per modum cibi*), og han inkorporeres i mennesket.

Det kan dog ikke understreges nok, at denne modus for Aureoli ikke må forstås legemligt, og at Kristi legeme ikke er som anden mad, der tygges med tænderne og fordøjes. At nadveren indtages som mad, skal kun tjene som et tegn på noget ikke-legemligt og som noget, der afbilder den forening, vi opnår med Gud i nadveren – en kærlighedsforening (*charitativa unio*). I den fysiske spisning af nadverens sakramente kan man forestille sig at blive forenet med Gud (*in ipso [sacramento] imaginatur se specialiter uniri Deo*). Det er lige præcis denne kvalitet ved spisningen, der gør den til en så central del af nadveren for Aureoli. For nadveren frembringer det, den afbilder. I dette forhold udviskes dermed den afstand, som ellers blev fremstillet mellem figur og sandhed, når det gjaldt forskellen mellem 'den gamle' og 'den nye lov'. Figuren er her ikke adskilt fra sandheden, men det, som tillader mennesket at forstå sandheden og interagere med den.

Efficiat quod figurat

"Den nye lovs sakramenter frembringer det, de afbilder" (*sacramenta novæ legis efficiunt quod figurant*). Denne mottoagtige sætning introduceres ofte, også blandt Aureolis samtidige, når de diskuterer, om nadverens brød og vin er direkte årsager til, at Kristi legeme er til stede på alteret. Sætningen tilskrives Peter Lombarden (ca. 1100-1160), som dog

ikke selv bruger den direkte i forbindelse med sin udlægning af nadveren; han introducerer og diskuterer imidlertid sætningen andre steder, bl.a. i forbindelse med bodssakramentet og dåben.

I sin bog IV, distinktion 8, artikel 1 bruger Aureoli dog ikke citatet som anledning til at diskutere kausalitet, for kausaliteten i nadveren ligger alene i den guddommelige vilje. Det er derimod enestående for ham, at han bruger citatet hyppigt og gennemgående til at bestemme nadveren ud fra, at den synligt og sansbart afbilder eller skildrer noget, som sker på et usynligt plan. Han bruger det særligt til at udpege spisningen som en essentiel del af sakramentet, fordi spisningen repræsenterer foreningen mellem Gud og menneske.

Denne holdning var ikke den gængse, da man i skolestikkens universitetsverden anså spisningen som en sekundær ting i forhold til det primære, som var selve tilstedeværelsen af Kristus i det indviede brød og vin. Men Aureoli bruger den autoritet, der ligger i Lombarde-citatet, til at tale for forståelsen af spisningen som en lige så essentiel del

af sakramentet. For når meningen med et sakramente fra 'den nye lov' er, at det frembringer det, som det afbilder, så må det, som det afbilder, at det frembringer, nødvendigvis være en del af sakramentet og ikke noget sekundært. Og dette er for Aureoli lige præcis spisningen.

Spisningen afbilder noget, idet den bærer en lighed med noget. Der sker noget i en fysisk og sansbar form, der fungerer som et billede på noget åndeligt. Ligesom Kristi åndelige offer blev sammenlignet med og forstået ud fra det legemlige blod fra dyrefringerne i Det Gamle Testamente, således bliver den fysiske spisning en figur af den indre kærlighedsforening (*charitativa unio*), man opnår gennem en deltagelse i den figurative handling.

Springet går begge steder fra noget legemligt over til noget åndeligt. I nadveren er det for Aureoli ikke længere et enten-eller, men et både-og, fordi det lige præcis ligger i nadverens definition, under 'sandhedens lov,' at det noget, som præsenteres figurativt, samtidig også frembringes og bliver til virkelighed.

Fredag den 24. oktober 2025 kl. 08.45-16.00

Cosmos and Human Health

Annual symposium at the cross-faculty Centre for Science and Faith

Sted: Kierkegaard Auditoriet, Karen Blixens Plads 16, 2300 København S.

Arr.: Center for Videnskab og Tro, Københavns Universitet

Et kierkegaardsk perspektiv på moralsk skade

Af ph.d.-stipendiat Anna Ravn Mortensen

Homers epos *Iliaden* begynder og ender med vrede. Det første ord i det første vers i den første sang refererer til Achilleus' vrede, som i den sidste sang vækker gudernes vrede. Derfor henvender Zeus sig til gudinden Thetis og beder hende formilde Achilleus, for at han, i overensstemmelse med moralsk krigsskik, skal levere Hektors lig tilbage til Troja (se uddraget på næste side).

Efter Achilleus har dræbt Hektor, trukket hans lig efter sin vogn og mishandlet hans krop i flere dage, lader han endelig kong Priamos begrave sin søn efter krigens forskrifter. Men hvad er de moralske konsekvenser af at handle imod krigens etiske konventioner? Hvordan skal vi forstå Achilleus' vrede? Og hvilken relevans kan et græsk heksameterdigt fra antikken have for vores forståelse af mental sundhed i dag?

Disse spørgsmål indgår i mit ph.d.-projekt, som forsøger at give et kierkegaardsk perspektiv på begrebet 'morsk skade'.

Achilleus' vrede

Traditionelt set er Achilleus blevet betragtet som en arketypisk helt. Ifølge den amerikanske psykiater Jonathan Shay har

traditionen dog overset, at Achilleus også er arketyper på en bersærker. Achilleus' vrede og raseri er ifølge Shay resultatet af mindst to moralsk grænseoverskridende begivenheder.

For det første: Den græske konge og hærfører Agamemnon overskrider grænserne for 'det rigtige' i antik græsk militærforståelse, da han nægter at løslade krigsfangen Chryseis.

For det andet: Efter Apollon nedkalder en plage over den græske lejr, giver Agamemnon efter og løslader hende, blot for dernæst at tage kvinden Briseis fra Achilleus. Agamemnons uretmæssige handlinger gør Achilleus vred, men han holder hovedet koldt og trækker sig fra krigen.

Vreden får derimod frit løb, da Achilleus opdager, at Hektor har slået hans elskede Patroklos ihjel. Grebet af blindt raseri dræber Achilleus Hektor, og flere dages mishandling af hans lig følger, hvorpå gudernes vrede bliver vakt. Det er denne bersærk-lignende tilstand forårsaget af overskridelsen af 'det rigtige', som Shay genkender i mange hjemvendte krigsveteraner, og som har inspireret til det nyere psykologiske begreb 'morsk skade' (*moral injury*).

Moral og naturlig lov

Moralsk skade betegner en psykologisk skade, der i svære tilfælde forhindrer, at man kan leve et velfungerende liv. Inden for forskningen kan man identificere to bølger i udviklingen af begrebet. Den første bølge blev indledt i 1990'erne af Shay, der beskriver moralsk skade som erfaringen af, at en autoritet forråder det, der er 'det rigtige' at gøre. I Achilleus' tilfælde er det Agamemnon, der overskrider de militær-etiske konventioner.

I en nutidig kontekst har forskningen særligt koncentreret sig om autoriteter indenfor militæret, sundhedsvæsenet og andre professioner, der arbejder i spændingsfeltet mellem liv og død. Ifølge den første bølge påføres subjektet altså en moralsk skade af en udefrakommende aktør. Shay argumenterer ud fra en militær kontekst for, at sådanne skader er et strukturelt problem for det militære system, der bør forebygges gennem reform og uddannelse.

Med det græske epos som inspirationskilde for udviklingen af begrebet understreges det, at moralsk skade næppe er noget nyt fænomen. Tværtimod viser Shay, hvordan antikkens før-moderne verdensanskuelse kan kaste nyt lys over vores forståelse af psykologiske traumer i dag. Moral er inden for denne verdensanskuelse udtryk for en 'naturlig lov' om rigtigt og forkert, som personificeres af gudinden Themis.

Forskellige teorier om naturlig lov baseres på objektive og universelle værdier i mennesket og naturen, som danner grundlag for, hvordan man bør handle. Hvis de moralske normer og værdier, som den naturlige lov bygger på, overskrides, kan det ifølge Shay resultere i, at menneskets moralske karakter skades.

Skyld og skam

Den anden bølge inden for forskningen i moralsk skade er særligt knyttet til den amerikanske professor i psykiatri Brett T. Litz og hans kollegers arbejde med begre-

bet fra slutningen af 2000'erne og frem til i dag. De definerer moralsk skade som "overskridelse af dybe moralske overbevisninger og forventninger," der kan føre til "langvarige psykoso-

cial-spirituelle indvirkninger som skyld og skam."

I anden bølge forskydes fokus fra at handle om vrede til at handle om skyld og skam. Dermed bliver subjektet selv den centrale aktør i den overskridelse, der leder til moralsk skade, og ikke en udefrakommende aktør. Fra Shays strukturelle kritik af det militære system bliver begrebet moralsk skade i anden bølge til et individuelt problem, der bør behandles i mellemmenneskelige relationer.

Hvor moral og etik oftest fungerer som en kritisk instans over for den måde, vi diagnosticerer og helbreder på, er moralen med begrebet moralsk skade rykket

Bolde Gudinde! bedrøvet i Sind du kom til Olympen,
Af en ulidelig Sorg forpiint i dit Hjerte, det veed jeg.
Dog maa jeg sige dig nu, hvorfor jeg hid lod dig kalde.
Alt har de salige Guder i ni samfældige Dage
Tvistet om Hektors Liig og den Stadomstyrter Achilleus;
Siig ham, at Gudernes Harm er vakt, og at jeg er forbitret
Meer end Nogen af Alle, fordi han i rasende Vanvid
Hektor ved Flaaden beholder, og ei løslader hans Legem

(*Iliaden* 24, 104-108; 113-115).

ind i søgelyset som genstand for selve diagnosen, måske endda helbredelsen. Den samlede forskning i moralsk skade udgør således en kritik af vores syn på mental sundhed i dag.

Ved at fremhæve 'det moralske' som en kilde til lidelse sætter begrebet moralsk skade fokus på de etiske aspekter ved lidelsen. Det etiske fokus rækker ud over de biomedicinske parametre, som i høj grad udgør grundlaget for, hvordan vi forstår mental sundhed i dag.

Måske på grund af slægtskabet med teologiske kernebegreber som synd, skyld og skam er begrebet moralsk skade også blevet populært indenfor de teologiske fagdiscipliner. De seneste år har forskningen i bibelsk eksegese eksempelvis benyttet begrebet i traumekritiske læsninger af særligt gammeltestamentlige tekster.

Også inden for praktisk teologi bliver moralsk skade diskuteret i sjælesørgerske sammenhænge. Denne brug af begrebet rejser spørgsmålet om, hvordan vi kan nærme os en filosofisk forståelse af de etiske implikationer af at tale om moralsk skade.

Kierkegaard og moderne etik

På trods af, at begrebet moralsk skade rummer en væsentlig kritik af vores overvejende biomedicinske tilgang til mental sundhed i dag, bygges forståelsen af 'det moralske' på et objektivt og universelt grundlag, som i mindre grad er forenelig med moderne forståelser af etik. I min ph.d.-afhandling undersøger jeg begrebet moralsk skade filosofisk ud fra spørgsmålet om, hvordan vi kan forstå 'det moralske' i et moderne etisk perspektiv.

En moderne tilgang til etik anerkender lidelsens etiske aspekter, men er samtidig kritisk over for at tilskrive dem objektiv og universel værdi. Der tages således højde for, at opfattelsen af rigtigt og forkert varierer fra kultur til kultur og samfund til samfund, men uden at reducere 'det moralske' til et individuelt eller arbitrært anliggende.

I undersøgelsen af 'det moralske' i et moderne etisk perspektiv arbejder jeg ud fra den tese, at Søren Kierkegaards eksistentielle tilgang til etik kan hjælpe os med at belyse nogle af mulighederne og udfordringerne ved begrebet moralsk skade. Kierkegaards forståelse af etik er særligt frugtbar, idet den hænger uløseligt sammen med den menneskelige subjektivitet.

På den ene side har han blik for det menneskelige selv og tager højde for, at etik er en afgørende del af at udvikle en meningsfuld menneskelig eksistens. På den anden side fremhæver Kierkegaard, at etik udgør et problem for den menneskelige eksistens, fordi vi gang på gang erfarer, at vi ikke kan leve op til de moralske krav, vi sætter for os selv og hinanden. På den måde kan Kierkegaards etik med filosofen Arne Grøn forstås som en normativitetskritik.

Kritik af moralske idealer

Etik handler ifølge Kierkegaard ikke kun om et bestemt etisk livssyn. I anden halvdel af *Enten—Eller* personificeres det etiske livssyn af Assessor Wilhelm, der i en række breve opfordrer sin æstetiske ven til at navigere gennem livet ved at vælge sig selv, bl.a. som ægtemand og borgerlig. I Kierkegaards forfatterskab belyses

mindst to udfordringer ved at forstå etik som et livssyn.

For det første indebærer denne forståelse, at det etiske kun udgør ét blandt flere mulige livssyn. Denne udfordring tydeliggøres i *Frygt og Bæven* gennem genfortællingen af historien om Abraham, der af Gud befales at ofre sin søn Isak. Pseudonymet Johannes de Silentio argumenterer, i modsætning til det etiske livssyn, for en religiøs suspension af det etiske. Abraham viser nemlig, at der er dele af tilværelsen, der ikke kan vælges ud fra etikken, men som kun kan gribes i tro.

For det andet understreger pseudonymet Vigilius Haufniensis i *Begrebet Angest*, at det etiske livssyn, hvad han også kalder "den første etik," strander på den enkeltes syndighed. Selvom vi måske har et begreb om, hvad der er rigtigt og forkert, så er udfordringen, at vi ikke altid formår at handle derefter. Derfor behøver vi "en anden etik," der forudsætter den enkeltes syndighed.

Ifølge Arne Grøns læsning skifter det etiske betydning i Kierkegaards værker efter 1846. Det etiske skal nu forstås i lyset af det at forholde sig til sig selv som et grundforhold ved eksistensen. Pseudonymet Anti-Climacus beskriver i *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift*, hvordan "det Ethiske" som grundforhold ikke skal forstås som et livssyn, der kan vælges, men som et problem, den eksisterende uundgåeligt står overfor.

Kierkegaards bekendelsesbegreb

Kierkegaard afgrænser denne anden forståelse af etik fra det etiske livssyn, men også fra etik forstået som et fænomen,

der beror på en naturlig lov eller dybe moralske overbevisninger. Det gør han blandt andet ved at placere etikken i hensigten snarere end i handlingen: "thi Hensigten er det, der ethisk accentueres, Udfaldet som Gjerningens Udvorteshed er ligegyldigt." Samtidig formuleres etik i *Kjerlighedens Gjerninger* som at "det at elske er Pligt." På den måde lægger Kierkegaards eksistentielle tilgang til etik vægt på den enkeltes hensigt og pligt frem for vores menneskelige natur og fornuft.

Med Kierkegaards normative kritik af de moralske idealer, vi som mennesker handler eller mener at handle ud fra, opstår spørgsmålet om, hvordan vi kan forstå begrebet moralsk skade i et moderne etisk perspektiv. Med udgangspunkt i bekendelsesbegrebet vil jeg forsøge at vise, hvordan Kierkegaards forståelse af bekendelse kan danne ramme for en forståelse af moralsk skade, der tager den eksistentielle kritik alvorligt, men som samtidig tager højde for den menneskelige subjektivitet.

Et græsk heksameterdigt fra antikken kan således rykke ved den måde, vi forholder os til mental sundhed på i dag. Beskrivelsen af Achilles' vrede og det psykologiske begreb om moralsk skade kan berige og udfordre nutidens diskussioner om etik og eksistentiel lidelse. Kierkegaards tænkning er i denne forbindelse særligt relevant, fordi den udgør en kritik af vores moralske idealer og samtidig tager etikken alvorligt som problem for den menneskelige eksistens.

Teologisk Forening

Efterårsemesteret 2025

Tirsdag den 23. september kl. 18.30-20.30

Lektor, dr. theol. Tine Ravnsted-Larsen Reeh

**Sjælelig diagnostik? Om det 18. århundredes pietistiske empiri
og det 21. århundredes digitale redskaber til at undersøge den**

Tirsdag den 7. oktober kl. 18.30-20.30

Lektor, ph.d. Lars Sandbeck

Apokatastasis – evangeliet om Guds universelle kærlighed og alles frelse

Tirsdag den 28. oktober kl. 18.30-20.30

Professor, dr. phil. Dan Zahavi

Det mangfoldige vi

Tirsdag den 11. november kl. 18.30-20.30

Lektor, ph.d. Anders Holm

Grundtvigs verden og Grundtvig i verden i dag

Fredag den 12. december kl. 18.00

Teologisk Forenings Julefest

Alle foredrag finder sted på Markedspladsen,
Det Teologiske Fakultet, Søndre Campus, Karen Blixens Plads 16.

Søren Kierkegaard Selskabet

Program for efterårssemesteret 2025

Torsdag den 18. september kl. 19.30

Om sprogets inkarnation – apropos Johannes, Søren og Martin

Karsten Hvidtfeldt Nielsen, dr.phil. og

lektor emeritus i Tysk ved Aarhus Universitet

Torsdag den 30. oktober kl. 19.30

»Gud er som en Digter!« I verdensteatret med Kierkegaard og Sløk

Mikael Stæhr Brorson, ph.d. i teologi

Torsdag den 27. november kl. 19.30

Spring og cæsur hos Schelling og Kierkegaard

Anders Moe Rasmussen, lektor i filosofi ved Aarhus Universitet

Torsdag den 29. januar 2026 kl. 19.30

Kierkegaards dogmatik?

Johanne Stubbe Teglbjærg Christiansen,

lektor i dogmatik ved Københavns Universitet

Alle foredrag finder sted på Københavns Universitet, Søndre Campus,
Karen Blixens Plads 16 eller Njalsgade 76, auditorie 9A-0-01

Seneste titler i serien Publikationer fra Det Teologiske Fakultet

Den komplette liste kan ses på <http://teol.ku.dk/Forskning/publikationer>

97. Esben Korsgaard Rasmussen. *The Power of Ideas: Thomas Hobbes and the Struggle for Unitary Authority*. Ph.d.-afhandling 2022. 262 s.
98. Anni Haahr Henriksen. *The Private Mind in Elizabethan England: Representations of the Mind in Literary, Political, Religious, and Legal Discourse*. Ph.d.-afhandling 2022. 244 s.
99. Jesper Tang Nielsen. *Den johannæiske konflikt mellem filosofisk progression og teologisk tradition. En kommentar til Johannesbrevene med særligt henblik på forholdet til Johannesevangeliet*. Doktordisputats 2023. 473 s.
100. Søren Frank Jensen. *Nikolaus Selnecker's Psalterbuch, 1563–1623. Addressing the Public – Voicing the Private*. Ph.d.-afhandling 2023. 213 s.
101. Tessie Bundgaard Jørgensen. *Ethicised Sharia. The Contextual Case of Islamic Theology*. Ph.d.-afhandling 2024. 316 s.
102. Samuel Onyedika Nzube Gozie Nwokoro. *'Proto-Melkites' and the Making of Melkite Christianity in Early Islamic Syria. A Study of the Manṣūr Family, Anastasius of Sinai, and John of Damascus*. Ph.d.-afhandling 2024. 231 s.
103. Yingjie Zhao. *Rethinking Humanitarianism and China-Africa Relations in an Era of Expanding Chinese Humanitarianism*. Ph.d.-afhandling 2024. 334 s.
104. Benjamin Brandt Christiansen. *Managing furious insanity: Hospital cell confinement and its alternatives in eighteenth-century Denmark*. Ph.d.-afhandling 2025. 227 s.

Bøger, der ikke er udsolgt, kan købes hos Academic Books, Søndre Campus.

Adskillige af bindene er desuden tilgængelige som e-bøger og kan hentes gratis på <http://teol.ku.dk/Forskning/publikationer>.

DET TEOLOGISKE FAKULTET
KØBENHAVNS UNIVERSITET
KAREN BLIXENS PLADS 16
DK - 2300 KØBENHAVN S

WWW.TEOL.KU.DK

Kvindelige medicinere på mission. Om lægemissionærer i 150-året for kvinders adgang til universitetet

TINE REEH

Athanasios' undsætningsaktion. Historien om hvordan Nikæa-koncilet blev økumenisk

JAKOB BENEDIKT JUUL PEDERSEN

Grundtvigs Manuskripter Online. Maskinlæring og menneskeligt skøn

NANNA EVA NISSEN OG KIM ARNE PEDERSEN

En mosaik af historiske brudstykker. Samtaler om studieturen til Rom

IDA MARGRETHE AAGAARD HOLM OG CHRISTIAN MALUND JALK

Troens musik. Liturgisk sang mellem tradition og nyskabelse

CHRISTIAN TROELSGÅRD

Tavse Maria og larmende kvinder. Et prisbelønnet speciale om feminitet og moderskab

SARAH ELIZABETH CLEMENT TOFTAGER

At spise sig til forening med Gud. Et ph.d.-projekt om nadverforståelser i skolastikken

PETER BUCH HVARREGAARD

Et kierkegaardsk perspektiv på moralsk skade

ANNA RAVN MORTENSEN